

عصر یکپارچگی و شکوفایی

فصل

در کتاب مطالعات اجتماعی هشتم خواندید که پس از سقوط ساسانیان، کشور ما حدود ۹ قرن سرزمینی یکپارچه نبود و اتحاد سیاسی و اجتماعی مناسبی نداشت؛ اما در ابتدای قرن دهم هجری، یک خاندان ایرانی به نام صفویان بر سراسر ایران حاکم شد. حکومت صفوی علاوه بر اینکه ایران را از نظر جغرافیایی و سیاسی یکپارچه کرد، وحدت اجتماعی ایرانیان را نیز تقویت کرد. در دوره صفویه روابط سیاسی و تجاری ایران با سایر کشورها گسترش یافت. همچنین با رسمیت یافتن مذهب شیعه و گسترش معارف شیعی تغییرات فرهنگی و اجتماعی مهمی در ایران آغاز شد. در این دوره اقتصاد و فرهنگ ایران رشد و گسترش زیادی یافت.

شما با مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن بی‌می‌برید که :

- ۱- دوره صفویه در تاریخ ایران چه اهمیتی دارد؛
- ۲- صفویان کشور را چگونه اداره می‌کرده‌اند؛
- ۳- روابط سیاسی و تجاری ایران با دیگر کشورها در دوره صفویه چگونه بوده است؛
- ۴- جامعه، اقتصاد و فرهنگ ایران در عصر صفوی چه وضعیتی داشته است.

ایرانی متحد و یکپارچه

اوضاع سیاسی ایران هنگام تأسیس حکومت صفوی

هنگام به قدرت رسیدن صفویان، کشور ما حکومت واحد و قدرتمندی نداشت و دچار تفرقه و تجزیه شده بود. در آن زمان، حاکمان بخش‌های مختلف ایران با هم در جنگ بودند. به همین دلیل، امنیت و آرامش شهرها و روستاها از بین رفته و امور کشور مختل شده بود. هم‌زمان، در همسایگی ایران حکومت‌هایی وجود داشتند که در فکر گسترش قلمرو خود بودند. از جمله امپراتوری عثمانی که با حمله‌های پیاپی به سرزمین‌های همجوار، بر قلمرو خود می‌افزود. سلطان عثمانی خود را خلیفهٔ مسلمانان می‌دانست و به ایران نیز طمع داشت. در شمال شرق ایران (ماوراءالنهر)، ازبک‌ها قدرت گرفته بودند و به مرزهای ایران می‌تاختند.

فعالیت

۱- کاربرگه شماره (۷) را انجام دهید.

آرامگاه شیخ صفی‌الدین اردبیلی

شکل‌گیری حکومت صفوی

سرانجام، در ابتدای قرن ۱۰ ق با به قدرت رسیدن یکی از نوادگان شیخ صفی‌الدین اردبیلی، به نام اسماعیل، اوضاع ایران تغییر کرد. شیخ صفی (۷۳۵-۶۵۰ ق) که از صوفیان معروف زمان خود بود، پیروان و هواداران زیادی داشت و خانقاهش در اردبیل مورد توجه مردم و حاکمان محلی بود. صوفیان بیشتر وقتشان را در خانقاه به ذکر گفتن و انجام دادن مراسم خاص خود می‌گذراندند. پس از شیخ صفی، ادارهٔ خانقاه در خانوادهٔ او موروثی شد. مهم‌ترین طرفداران خانقاه شیخ صفی ایل‌های مختلف ترک بودند که به قزلباش* شهرت داشتند.

شاه اسماعیل اول صفوی

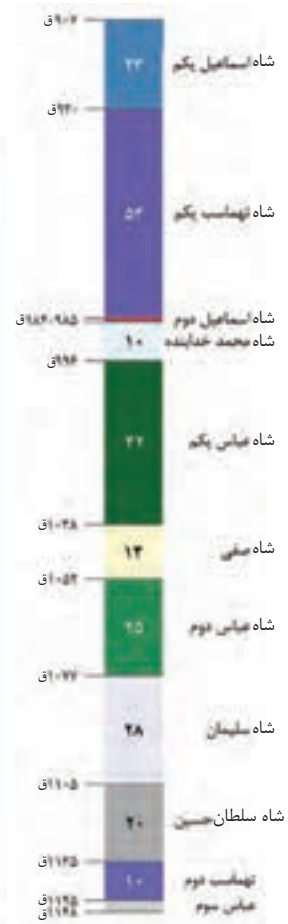
اسماعیل صفوی به کمک نیروی نظامی قزلباش‌ها، نخست شروانشاهان و آق‌قویونلوها را شکست داد و پس از تسلط یافتن بر تبریز، خود را شاه ایران خواند. یکی از اقدام‌های مهم وی پس از تاج‌گذاری، رسمی کردن مذهب شیعه بود. شاه اسماعیل سپس حاکمان مناطق مختلف را یکی پس از دیگری از میان برداشت و با شکست دادن ازبک‌ها در خراسان، بر سراسر ایران مسلط شد. در نتیجه موفقیت‌های سیاسی و نظامی او، حکومت کشور ما یکپارچه و نیرومند شد؛ به طوری که قلمرو آن به حدود قلمرو دوره ساسانیان رسید. حکومت صفوی همچنین همه اقوام ایرانی را زیر حاکمیت خود گرفت و موجب هم‌بستگی و اتحاد بیشتر ایرانیان شد.

فعالیت

۲- پس از مطالعه متن توضیح دهید که با تأسیس حکومت صفوی، چه تغییرات مهم سیاسی، اجتماعی و مذهبی در ایران ایجاد شد.

صفویان برای دفاع از وحدت جغرافیایی ایران، بارها با دشمنان خارجی رو به رو شدند. یکی از این دشمنان سرسخت، حکومت عثمانی بود. سلطان عثمانی که از شکل‌گیری سلسله قدرتمند و شیعه‌مذهب صفویه ناخشنود بود، با سپاهی عظیم راهی ایران شد. در جنگی که میان سپاهیان دو کشور ایران و عثمانی در چالدران (در نزدیکی شهر خوی امروزی) رخ داد، شاه اسماعیل و سربازانش شجاعت زیادی نشان دادند اما سپاه عثمانی به کمک سلاح‌های آتشین مانند توپ و تفنگ که سپاه ایران از آنها بی‌بهره بود، پیروز شد. پس از جنگ چالدران، تبریز به اشغال عثمانی‌ها درآمد اما مقاومت و مبارزه مردم آنها را وادار به عقب‌نشینی کرد. پس از شاه اسماعیل پسرش، تهماسب، به حکومت رسید. او با سر و سامان دادن به اوضاع داخلی و دفع حمله‌های ازبکان و دولت عثمانی، موفق شد حکومت صفوی را تثبیت و تحکیم کند. شاه تهماسب پایتخت را از تبریز به قزوین انتقال داد؛ زیرا تبریز همواره در معرض هجوم سپاه عثمانی بود.

سلسله صفوی در اوج قدرت: شاه عباس اول (پنجمین شاه صفوی) حکومت صفوی را به اوج قدرت رساند. او ازبک‌ها و عثمانیان را شکست داد و تا پشت مرزهای ایران عقب راند. همچنین، پایتخت را از قزوین به اصفهان — در مرکز ایران — منتقل کرد و برای آبادانی آن بسیار کوشید.

ایران در زمان صفویان (شاه عباس)

حکومت صفوی در سرانجام سقوط: پس از مرگ شاه عباس اول، چهار پادشاه دیگر بر تخت شاهی تکیه زدند که بعضی از آنها توانایی و لیاقت اداره کشور را نداشتند. سیاست کشتن و کور کردن شاهزادگان، محروم کردن آنها از حکومت ولایت‌ها و آموختن شیوه کشورداری و سرگرم کردنشان در حرم‌سرا، حکومت صفوی را پس از شاه عباس اول از داشتن پادشاهی لایق و توانمند محروم کرد. در نتیجه ضعف و بی‌لیاقتی شاهان، مقام‌های اداری و نظامی (کشوری و لشکری) دچار اختلاف و درگیری شدند و از انجام دادن مسئولیت‌های مهم خود بازماندند. بنابراین، امور حکومت مختل شد و هرج و مرج کشور را فراگرفت.

در چنین اوضاع نابسامانی، گروهی از افغان‌ها در قندهار سر به شورش برداشتند و پس از پیروزی بر حاکم آن ولایت، به سوی اصفهان حرکت کردند. سلطان حسین صفوی که نمی‌توانست با این گروه شورشی کوچک مقابله کند، پس از چند ماه محاصره، به ناچار تسلیم شد و به این ترتیب، محمود افغان، سردسته شورشیان، به پادشاهی رسید.

سرداری شجاع و میهن‌دوست

تندیس امام قلی خان در جزیره قشم

یکی از اقدامات زیانبار شاه صفی، که بر بی‌لیاقتی و کم‌خردی او دلالت می‌کند، از بین بردن امام‌قلی خان بود. امام‌قلی خان حاکم فرهنگ‌دوست فارس و مناطق ساحلی جنوب ایران بود و اصل و نسبی گرجی داشت. پدرش، الله وردی خان که در خدمت شاه عباس اول بود، از مرتبه غلامی به منصب سپهسالاری کل ایران و حکومت فارس رسید. الله وردی خان بناهای زیادی در فارس و اصفهان ساخت که از میان آنها سی و سه‌پل در اصفهان و مدرسه خان در شیراز به‌جامانده است. پس از مرگ الله وردی خان، شاه‌عباس امام‌قلی خان را به حکومت ولایت‌های مهم فارس منصوب کرد. امام‌قلی خان در زمان آزادسازی سواحل و جزایر جنوبی ایران از اشغال پرتغالی‌ها، فرمانده سپاه ایران بود. وی در این نبرد و سایر نبردهای خارجی شهامت و لیاقت خود را به خوبی نشان داد. او همچون پدرش به فرهنگ و عمران و آبادانی علاقه فراوانی داشت و در فارس و جاهای دیگر بناهای زیادی ساخت. سرانجام این سردار جسور و حاکم کاردان و فرزندان، بی‌آنکه نافرمانی یا خطایی کرده باشند به دستور شاه صفی به قتل رسیدند.

فعالیت

- ۳- الف) کدام شهرها پایتخت صفویان بودند؟ نام ببرید.
- ب) علت تغییر پایتخت صفویان را توضیح دهید.
- ۴- دلایل سیاسی و نظامی ضعف و فروپاشی حکومت صفوی چه بود؟

صفویان کشور را چگونه اداره می‌کردند؟

در دوره صفویه حکومت مرکزی قدرتمندی در ایران به وجود آمد که در رأس آن شاه قرار داشت. شاهان صفوی، همچون فرمانروایان پیش از خود، اختیارات زیادی داشتند و با استبداد بر کشور حکومت می‌کردند. همه مقام‌های کشوری و لشکری مطیع فرمان شاه بودند و اجازه نداشتند مخالف خواست و اراده او عمل کنند. بعد از شاه، وزیر بزرگ قرار داشت که به او اعتمادالدوله نیز می‌گفتند. او مسئول امور اداری و مالی کشور بود اما در مقابل شاه قدرت و اختیار چندانی نداشت. فرماندهان نظامی نیز در اداره حکومت صفوی نقش بسیار مهمی داشتند و علاوه بر فرماندهی سپاه، معمولاً حاکم ولایت‌های مهم نیز بودند.

شاه عباس اول صفوی

نمونه‌ای از سلاح‌های دوره صفویه

تا زمان شاه عباس اول، سران ایل‌های قزلباش حاکم ولایت‌های مختلف ایران بودند. شاه عباس اول برای تقویت حکومت مرکزی و جلوگیری از نافرمانی و بی‌نظمی سران ایل‌های قزلباش، حکومت ولایت‌ها را از آنان از گرفت و به افرادی غیر از قزلباش‌ها سپرد. همچنین در کنار سپاه قزلباش، سپاه جدیدی از افراد غیر قزلباش تشکیل داد و با کمک گرفتن از اروپاییان، این سپاه را به تفنگ و توپ مجهز کرد.

فعالیت

۵- الف) آثار و نتایج اقدام‌های اداری و نظامی شاه عباس اول را توضیح دهید.
ب) کاربرگه شماره (۸) را انجام دهید.

اروپاییان در راه ایران

هم‌زمان با به قدرت رسیدن سلسله صفوی، کشورهای اروپایی، قرون وسطا یا عصر تاریکی را پشت سر گذاشته و وارد قرون جدید شده بودند. قرن‌های شانزدهم تا نوزدهم میلادی را در تاریخ اروپا قرون جدید می‌نامند. در این قرن‌ها، اوضاع سیاسی و مذهبی اروپا دگرگون شد و پیشرفت‌های علمی، فرهنگی و اقتصادی چشمگیری در آن قاره به وجود آمد که به اختراعات و اکتشافات مهمی انجامید. همان‌طور که در سال ششم خواندید، اروپاییان با توسعه صنعت کشتی‌سازی و وسایل دریانوردی توانستند راه‌های دریایی و سرزمین‌های جدیدی را کشف کنند. دریانوردان اروپایی با گذشتن از اقیانوس اطلس، قاره آمریکا را کشف کردند. آنان، با دورزدن قاره آفریقا، به اقیانوس هند و خلیج فارس رسیدند. اروپاییان با کشتی‌های بزرگ و مجهز به توپ‌های جنگی به سرزمین‌های دیگر رفتند و بخش‌های وسیعی از قاره‌های آمریکا، آفریقا و آسیا را مستعمره خود کردند. کشورهای پرتغال، اسپانیا، انگلستان و فرانسه پیش‌گامان استعمار بودند.

قلعه پرتغالی‌ها در جزیره هرمز

در آستانه تأسیس سلسله صفوی، پرتغالی‌ها جزایر و سواحل جنوبی ایران را تصرف کرده و تجارت خلیج فارس و دریای عمان را در اختیار گرفته بودند. شاه اسماعیل صفوی به دلیل نداشتن کشتی جنگی نتوانست در برابر پرتغالی‌ها کاری از پیش ببرد اما شاه عباس اول از رقابت انگلیسی‌ها و پرتغالی‌ها استفاده کرد و به کمک کشتی‌های جنگی انگلستان، پرتغالی‌ها را از سواحل و جزایر ایران بیرون راند.

در دوران صفویه، ایران با برخی از کشورهای اروپایی روابط سیاسی و بازرگانی برقرار کرد. یکی از علل مؤثر در برقراری این روابط، هجوم پیاپی عثمانی‌ها به ایران و اروپا بود. پادشاهان اروپایی برای کاستن از فشار حملات عثمانی‌ها به خاک اروپا، درصدد آن بودند که روابط خود را

با ایران تقویت کنند. علاوه بر این، در آن زمان اروپاییان شرکت‌های بزرگ تجاری تأسیس کرده بودند و تمایل زیادی داشتند که روابط تجاری خود را با دیگر کشورها گسترش دهند. این شرکت‌ها علاقه مند بودند که در ایران فعالیت کنند؛ به همین دلیل، نمایندگانی را برای عقد قراردادهای بازرگانی به ایران فرستادند.

شاردن، بازرگان فرانسوی، یکی از مشهورترین جهانگردانی است که در عصر صفوی به ایران آمد. او در سفرنامه چندجلدی خود، دیده‌ها و شنیده‌هایش از ایران را شرح داده است.

در دوره صفویه، اروپاییان اشتیاق فراوانی به جهانگردی و شناخت سرزمین‌های دیگر و مردم مناطق مختلف جهان داشتند. در آن زمان، جهانگردان زیادی از اروپا به ایران آمدند. تعدادی از آنها در سفرنامه‌های خود، مطالبی درباره جغرافیا، منابع طبیعی، عقاید و آداب و رسوم مردم ایران نوشتند و اروپاییان را با منابع ثروت و فرهنگ ایرانیان آشنا کردند. نوشته‌های جهانگردان اروپایی در شناساندن تاریخ اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ایران عصر صفوی ارزش و اهمیت فراوانی دارد.

فعالیت

۶- انگیزه‌ها و هدف‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی اروپاییان از ارتباط با ایران دوره صفوی را از متن درس استخراج و دسته‌بندی کنید.

اوضاع اجتماعی، اقتصادی، علمی و فرهنگی ایران در عصر صفوی

زندگی اجتماعی

در دوران صفویه به دلیل وجود حکومت مرکزی نیرومند و برقراری نظم و امنیت در سراسر کشور، شرایط مناسبی برای رونق زندگی اجتماعی و اقتصادی پدید آمد. جمعیت ایران در آن دوره حدود ۱۰ میلیون نفر تخمین زده می‌شود. روستاییان و کوچ‌نشینان به ترتیب بیشترین ساکنان ایران را تشکیل می‌دادند. همچون گذشته، کوچ‌نشینان به دامداری و صنایع دستی و روستاییان به کشاورزی و صنایع دستی اشتغال داشتند.

به عقیده جهانگردان اروپایی، از جمله شاردن، وضع زندگی دهقانان ایرانی در دوره صفویه به مراتب بهتر از وضع دهقانان در مناطق حاصلخیز اروپا بوده است. یکی از منابع عمده درآمد حکومت صفوی، مالیاتی بود که از کشاورزان و دامداران می‌گرفتند.

زندگی روستایی در عصر صفوی

در دوره صفوی شهر و شهرنشینی در ایران رونق گرفت و شهرهای بزرگ و آبادی به وجود آمد. در آن زمان، حدود ۱۰ تا ۱۵ درصد ایرانیان در شهرها زندگی می‌کردند. شهرنشینان بیشتر مقام‌های حکومتی، نظامیان، کارکنان اداره‌ها، روحانیون، بازرگانان، پیشه‌وران، صنعتگران و کارگران بودند.

اصناف

پیشه‌وران و صنعتگران دارای صنف‌های مختلفی بودند. هر صنف رئیسی داشت که اعضای صنف او را از میان خود برمی‌گزیدند تا به کارهایشان رسیدگی کند. همچنین هر صنف راسته* ای مخصوص در بازار داشت. اصناف علاوه بر پرداخت مالیات کسب و کار، گاهی مجبور به بیگاری* نیز می‌شدند.

شهر نشینان عصر صفوی

فعالیت

۱- پرس و جو و مشاهده کنید که در بازار یا مراکز خرید محل زندگی شما، کدام حرفه‌ها و مشاغل راسته یا مکانی مخصوص دارند. نتیجه را در کلاس بیان کنید.

شکوفایی صنعت

در عصر صفوی نه تنها کشاورزی و دامداری بلکه صنایع ایران نیز شکوفا و پر رونق بودند. در آن زمان، پیشه‌وران و صنعتگران ماهر و توانمند ایرانی، نیازهای گوناگون جامعه را به خوبی برطرف می‌کردند. حتی بخشی از محصولات باکیفیت ایران مانند خشکبار، پارچه‌های مخملی، ابریشمی و حریر و نیز قالی‌های نفیس به کشورهای همسایه و برخی کشورهای اروپایی صادر می‌شد.

صنعت بافندگی یکی از صنایع پررونق ایران در دوره صفوی بود که با صنعت نساجی اروپا رقابت می‌کرد. بافندگان ایرانی انواع پارچه، قالی و قالیچه را در طرح‌ها و نقش‌های مختلف تولید می‌کردند. در دوره شاه عباس اول، کارگاه‌های بافندگی متعددی در اصفهان، کاشان، یزد، مشهد، استرآباد (گرگان)، گیلان وجود داشت. مالک بیشتر این کارگاه‌ها شاه و اعضای خاندان او بودند.

قالیچه نفیس متعلق به عصر صفوی

شهر کارگاه‌های بافندگی

«منشأ و منبع درآمد مردم کاشان کارگاه‌های ابریشم‌بافی و هنر نقره‌کاری آنهاست. در هیچ یک از شهرهای ایران به قدر کاشان صنعت مخمل‌بافی، بافتن ساتن و پارچه‌های زربفت و زری ساده و گل‌دار رواج ندارد. تنها در یکی از دیه‌های اطراف شهر، هزار کارگر ابریشم‌کار به بافتن انواع پارچه‌های ابریشمی اشتغال دارند. این ده که آران نامیده می‌شود... دو هزار خانه و ششصد باغ بزرگ و دلگشا دارد». (سفرنامه شاردن، ج ۲: ص ۵۳۷)

صنعتگران ایرانی در صنایع کاشی، چینی، چرم، جواهر، رنگ، صابون و جنگ‌افزارهای سنتی از قبیل شمشیر و کمان نیز پیشرفت کرده بودند و می‌توانستند کالاهای مرغوبی بسازند.

بایه فانوس برنجی

اسطرلاب افلاک نما

کوزه سفالی لعابدار

رونق تجارت

در عصر صفوی به دلیل یکپارچه‌بودن سرزمین ایران و وجود نظم و امنیت در سراسر کشور، تجارت داخلی و خارجی پروتق

کاروان‌سرای ایزدخواست در آباده، به جا مانده از دوره شاه عباس اول؛ گفته شده است که به دستور این پادشاه ۱۰۰۰ کاروان‌سرا در سراسر کشور بنا گردید.

بود. شاهان صفوی، به خصوص شاه عباس اول، برای گسترش تجارت کوشش بسیار کردند. در آن دوره، شبکه وسیعی از راه‌ها و کاروان‌سراها در سراسر ایران ایجاد شد که نظیر آن در کمتر کشوری وجود داشت. بازرگانان و مسافران به طور رایگان در کاروان‌سراها اقامت می‌کردند. جهانگردان اروپایی درباره امنیت راه‌های ایران و رفتار پسندیده مأموران راهداری با مسافران بسیار نوشته‌اند. در آن دوره بازارهای بزرگی نیز در شهرها ساخته شد که یکی از باشکوه‌ترین آنها، بازار قیصریه اصفهان در شمال میدان نقش جهان بود. یکی از منابع درآمد حکومت صفوی، عوارضی بود که از کاروان‌های تجاری گرفته می‌شد.

شاهان صفوی، مخصوصاً شاه عباس اول، برای گسترش تجارت خارجی به شرکت‌های تجاری اروپایی اجازه دادند که در ایران فعالیت کنند. به گفته جهانگردان خارجی، صدها بازرگان از کشورهای مختلف آسیایی و اروپایی در پایتخت صفویه مشغول تجارت بودند. صادرات ابریشم، که پرسودترین کالای صادراتی بود، در انحصار شاه عباس قرار داشت.

فعالیت

۲- با راهنمایی دبیر خود، سه عامل گسترش تجارت در عصر صفوی را بیان کنید.

۳- با مطالعه متن، سه منبع عمده درآمد حکومت صفوی را ذکر کنید.

کاخ جهلستون در قزوین

شکوفایی علمی و فرهنگی

در دوران حکومت صفویان، شرایطی به وجود آمد که ایرانیان بار دیگر استعدادها و توانایی‌های علمی، فرهنگی و هنری خود را آشکار کنند. در آن دوره، معماران و مهندسان شهرساز ایرانی مسجدها، مدرسه‌ها، کاخ‌ها، پل‌ها و کاروان‌سراهای عظیم و باشکوهی ساختند و در تزیین آنها انواع هنرها را به کار بردند. در کتاب مطالعات اجتماعی ششم با برخی از جلوه‌های هنر و معماری ایران در عصر صفوی آشنا شدید. در این درس به جنبه‌های دیگری از پیشرفت‌های علمی و فرهنگی ایرانیان در آن دوره می‌پردازیم.

علم و آموزش: در دوره صفوی، تعلیم و تربیت مورد توجه بسیار بود و فعالیت‌های زیاد و مؤثری در زمینه تعلیم و تربیت صورت گرفت. پادشاهان، مقام‌های کشوری و لشکری و دیگر بزرگان، مدرسه‌ها و کتابخانه‌های عظیمی به ویژه در پایتخت‌های صفوی ساختند و اموال و املاک بسیاری را وقف آنها کردند. تعداد زیادی از طالبان علم و دانش در این مراکز مشغول تحصیل بودند. در آن زمان، به علوم و معارف دینی مانند تفسیر، فقه و حدیث بسیار توجه می‌شد. دیگر شاخه‌های علوم مانند طبیعیات (علوم تجربی)، ریاضیات، ادبیات، فلسفه، طب و نجوم نیز کم و بیش تدریس می‌شدند اما چندان فراگیر و مورد توجه نبودند.

مدرسه چهارباغ در اصفهان

در عصر صفوی، عالمان و اندیشمندان بزرگی پرورش یافتند و آثار ارزشمندی در موضوع‌های مختلف علمی و مذهبی نوشتند. میرداماد و ملاصدرا از جمله فیلسوفان نامدار، و شیخ بهایی و علامه محمدباقر مجلسی از عالمان بزرگ آن روزگار بودند.

بهاء‌الدین محمد، معروف به شیخ بهایی از دانشمندان مشهور سده‌های ۱۰ و ۱۱ ه.ق است. او که از شیعیان بعلبک بود، برای رهایی از آزار و اذیت حاکم آن سرزمین، در خردسالی همراه پدر به ایران مهاجرت کرد. بهاء‌الدین علوم رایج و معارف دینی را نزد پدر و دیگر مدرسان معروف فراگرفت و در ریاضی، هندسه، فیزیک، مکانیک، نجوم، منطق و فلسفه نیز تبحر یافت. او کتاب‌های ارزشمند متعددی در موضوع‌های علمی مختلف نوشت و شاگردان بسیاری تربیت کرد که ملاصدرا، فیلسوف مشهور، از جمله آنان است. خدمات علمی و مهندسی متعددی به شیخ بهایی نسبت داده شده است که معروف‌ترین آنها عبارت‌اند از: طرح محاسبه دقیق آب زاینده‌رود و تقسیم آن میان محله‌های اصفهان و روستاهای مجاور، ساخت گرمابه‌ای در اصفهان که آب آن با یک شمع گرم می‌شد، طراحی، معماری مسجد چهارباغ، و طرح‌ریزی قنات زرین‌کمر نجف‌آباد. سازمان علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو) به پاس خدمات او به علم ستاره‌شناسی، سال ۲۰۰۹ م را سال «نجوم و شیخ بهایی» نام‌گذاری کرد.

در دوره صفوی به سبب کم‌توجهی پادشاهان به شاعران، شعر و ادب فارسی مانند دیگر رشته‌ها پرورق نبود اما علم تاریخ مورد توجه قرار داشت و افراد زیادی به ثبت و نگارش وقایع تاریخی می‌پرداختند. کتاب‌های تاریخی ارزشمندی از این دوره به جا مانده است.

تندیس میرعماد در میدانی به نام او در شهر قزوین

نمونه‌ای از خط نستعلیق میرعماد حسنی قزوینی، خوشنویس مشهور عصر صفوی

هنر : در زمان صفویان، ذوق و استعداد هنری ایرانیان شکوفا شد و هنرمندان بزرگی در رشته‌های مختلف هنری از جمله نقاشی، خوشنویسی، کتاب‌آرایی و خاتم‌کاری شهرت یافتند. این هنرمندان خوش‌ذوق، آثار بسیار زیبا و نفیسی از خود به یادگار گذاشته‌اند.

جشن‌ها و آیین‌ها : در زمان حکومت صفوی، جشن‌ها و آیین‌ها اهمیت ویژه‌ای داشتند و باشکوه و عظمت برگزار می‌شدند. در آن زمان، مردم علاوه بر نوروز و دیگر جشن‌های باستانی، اعیاد اسلامی مانند قربان، فطر و غدیر را نیز گرامی می‌داشتند. آیین سوگواری امام حسین علیه السلام هم به‌طور گسترده در سراسر کشور به شیوه روضه‌خوانی، نوحه‌سرای، مرثیه‌خوانی، سینه‌زنی و تعزیه برگزار می‌شد. برپایی این جشن‌ها و آیین‌ها، تأثیر مهمی در افزایش همدلی و هم‌بستگی مردم داشت.

جشن آب‌پاشان

«یکی از جشن‌های باستانی رایج در عصر صفوی، جشن آب‌پاشان یا آب‌ریزان بود که در روز ۱۳ تیرماه برگزار می‌شد. در این جشن، مردم با پاشیدن آب به یکدیگر، تفریح و شادی می‌کردند. به گفته نویسنده کتاب «تاریخ عالم‌آرای عباسی» در یکی از مراسم جشن آب‌پاشان در اصفهان، بیشتر از صد هزار نفر از مردم به روی هم آب پاشیدند.»

منبع : عالم‌آرای عباسی، ج

مراسم جشن نوروز

«مقدمه نوروز چنین است که در میدان‌های عمومی با نقاره، شیپور و سنج از نیمه‌شب تا ظهر نوازندگی می‌کنند. پس از آن مردم... با هیاهو و خوشحالی به مساجد، میدان‌ها و ساختمان‌های عمومی روی می‌آورند؛ همه به هم تبریک می‌گویند، همه‌جا پر از شادی و سرزندگی است؛ بازی می‌کنند، سر به سر هم می‌گذارند، صحبت می‌کنند... شعرا و هنرپیشگان عرض هنر می‌نمایند؛ در جلسات و دسته‌های مذهبی شرکت می‌جویند تا اینکه روز به پایان می‌رسد و آنگاه، هرکس در چهاردیواری خود دنبال جشن و شادی را می‌گیرد و بخشی از شب را به شادی و خوشی در جمع خویشان و کسان خود می‌گذراند.»

منبع : سفرنامه کمپفر، ص ۱۸۴

فعالیت

۴- متن‌ها را بخوانید. شیوه برگزاری مراسم جشن و شادی در عصر صفوی را با روزگار کنونی مقایسه کنید.

واژه‌ها

قزلباش: واژه‌ای ترکی به معنای سرخ‌سر (سر سرخ)، لقب اعضای ایل‌های ترک که طرفدار خانقاه شیخ‌صفی بودند و به شاه اسماعیل صفوی برای رسیدن به حکومت کمک کردند. این افراد کلاه‌های سرخ‌رنگی بر سر می‌گذاشتند و به همین دلیل، به قزلباش معروف شدند. آنان با جان و دل از رهبر خود، شاه اسماعیل، فرمان می‌بردند و اعتقاد داشتند که او برای انجام یک وظیفهٔ مقدس جهاد کرده است.

راسته: بخشی از بازار یا خیابان که شامل ردیفی از دکان‌ها و مغازه‌ها باشد.

بیگاری: انجام کار و خدمات اجباری و رایگان برای حکومت یا افراد دیگر.

به کار بندیم

- ۱- تصاویر و کارت‌پستال‌هایی از میدان نقش جهان اصفهان تهیه کنید و با خود به کلاس بیاورید. بناهای اصلی این مجموعهٔ تاریخی را مشخص کنید و کارکرد هر یک از بناها و خود میدان را توضیح دهید.
- ۲- با رجوع به پایگاه اینترنتی شبکهٔ رشد به نشانی www.roshd.ir دربارهٔ جشن نوروز و عزاداری امام حسین علیه السلام در دورهٔ صفویه اطلاعاتی گردآوری کنید و آنها را به شکل یک روزنامهٔ دیواری ارائه دهید.

ایران از عهد نادرشاه تا ناصرالدین شاه

فصل

پس از سقوط صفویان، فراز و فرودهای زیادی در اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران پدید آمد. در دوره نادرشاه افشار، دوباره وحدت سیاسی در ایران شکل گرفت اما پس از او بار دیگر کشور ما به صحنه جنگ مدعیان حکومت تبدیل شد. در دوره کریم خان زند مدتی امنیت و آرامش برقرار بود اما پس از مرگ او جنگ و ستیز برای به دست گرفتن قدرت آغاز شد. پس از روی کار آمدن قاجاریه، آقا محمدخان کوشید ایران را متحد و یکپارچه کند اما جانشینان او نتوانستند در برابر هجوم کشورهای قدرتمند، از کشور ما حفاظت و دفاع کنند. مردم ایران برای رهایی از این اوضاع به مبارزه دست زدند و کارهایی انجام دادند.

شما با مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن بی‌می‌برید که :

- ۱- اوضاع سیاسی ایران در دوران سلسله‌های افشاریه، زندیه و قاجاریه چگونه بود؛
- ۲- هجوم نظامی روسیه و انگلستان به ایران در دوره قاجار چه آثار و نتایج داشت؛
- ۳- پیامدهای مداخله و نفوذ سیاسی و اقتصادی روسیه و انگلستان در ایران چه بود؛
- ۴- مردم ایران برای مقابله با مشکلات داخلی و رهایی از نفوذ و دخالت سیاسی و اقتصادی بیگانگان چه کارهایی انجام دادند.

تلاش برای حفظ استقلال و اتحاد سیاسی و سرزمینی ایران

در پی تسلط افغان‌ها بر اصفهان و برکناری و قتل شاه سلطان حسین صفوی، ایران گرفتار تجزیه و تفرقه شد. افغان‌ها توان حکومت بر سراسر ایران را نداشتند. به همین دلیل، در گوشه و کنار کشور مدعیانی سر برآوردند. روسیه و عثمانی نیز با استفاده از آشفتگی اوضاع، قسمت‌هایی از شمال و غرب ایران را اشغال کردند.

افشاریه؛ حکومت ناپایدار

در چنین شرایطی، نادر که سرداری از ایل افشار بود، برای نجات ایران به یکی از شاهزادگان صفوی پیوست. او و سپاهیان، نخست افغان‌ها را سرکوب و تار و مار کردند و سپس نیروهای روسیه و عثمانی را از ایران بیرون راندند. نادر پس از این پیروزی‌ها، خاندان صفوی را کنار زد و خود بر تخت شاهی نشست. بدین ترتیب، سلسله افشاریه پایه‌گذاری شد.

صحنه رزم نادر با دشمنان

بیشتر دوره دوازده ساله پادشاهی نادر به نبرد با بیگانگان و فرونشاندن شورش‌های داخلی گذشت. نادرشاه در تعقیب گروهی از افغان‌های شورشی که به هندوستان گریخته بودند، به آن کشور لشکر کشید. او تا دهلی پیش رفت و با غنیمت‌های بسیار به کشور بازگشت.

ایران در زمان نادر شاه افشار

نادرشاه کوشید ایران را به کشوری یکپارچه و قدرتمند تبدیل کند؛ کشوری که بتواند از استقلال و تمامیت سرزمینی خود در برابر دشمنان دفاع کند. وی از موقعیت حساس خلیج فارس و اهمیت نیروی دریایی آگاه بود؛ از این رو، برای تأسیس نیروی دریایی ایران در خلیج فارس، کارهایی انجام داد اما این کارها با مرگ او متوقف شد.

نافرمانی‌ها و شورش‌های پیاپی در سال‌های پایانی حکومت نادر، تأثیر روحی و روانی نامطلوبی بر او گذاشت. او که نسبت به اطرافیان و سرداران خود بدگمان شده بود، به رفتارهای خشونت‌آمیز و بی‌رحمانه روی آورد.

فرماندهان سپاه نادرشاه که از جان خود می‌ترسیدند، او را به قتل رساندند.

به دنبال قتل نادرشاه، ایران بار دیگر به صحنه جنگ حاکمان محلی و سران ایل‌ها تبدیل شد و ناآرامی و آشوب سراسر کشور را فراگرفت. از قلمرو پهناوری هم که نادرشاه بر آن فرمان می‌راند، فقط خراسان در اختیار شاهرخ، نوه او، باقی ماند.

فعالیت

۱- اوضاع اجتماعی و اقتصادی ایران در دوران افشاریه نابسامان بود. با مطالعه درس و راهنمایی دبیر خود، دلایل و عوامل مهم این نابسامانی را بررسی و تحلیل کنید.

زندیه؛ آرامش و آسایش گذرا

سرانجام، کریم‌خان از ایل زندیه، با پیروزی بر دیگر مدعیان حکومت، برای مدتی به درگیری‌ها و نزاع‌های داخلی پایان بخشید. او حکومت بخش بزرگی از ایران به جز خراسان را به دست گرفت و سلسله زندیه را بنیان گذاشت. کریم‌خان به جای عنوان شاه، لقب *وکیل‌الرعیایا* یعنی نماینده مردم را برای خود برگزید. او با ملایمت و مهربانی با مردم رفتار می‌کرد، به صلح، آسایش و آرامش عمومی اهمیت می‌داد و می‌کوشید با استفاده از شیوه‌های مسالمت‌آمیز، از بروز ناامنی و شورش‌های داخلی جلوگیری کند.

ایران در زمان زندیه

دوران فرمانروایی کریم خان سی سال طول کشید. در این دوران، ثبات و آرامش نسبی در سراسر کشور به وجود آمد و در نتیجه، اوضاع اجتماعی و اقتصادی بهتر شد. در این زمان، بناهای مهمی مانند بازار وکیل، مسجد وکیل، حمام وکیل و ارگ کریم خان در شیراز، پایتخت زندیه، ساخته شد و فعالیت‌های علمی و فرهنگی در آن شهر رونق گرفت. این وضع مدت زیادی دوام نیاورد؛ با مرگ وکیل‌الرعا، افراد خاندان او برای کسب قدرت با یکدیگر درگیر شدند و بار دیگر جنگ داخلی کشور را فرا گرفت.

آقامحمدخان

قاجاریه؛ گرفتار نفوذ و دخالت کشورهای استعمارگر

ایل قاجار یکی از ایل‌های ترک تبار ایران بود. رئیس این ایل پس از کشته شدن نادرشاه مدعی حکومت ایران شد اما از کریم خان زند شکست خورد و به قتل رسید. پسر او، آقامحمدخان، پس از مرگ کریم خان تلاش برای رسیدن به حکومت را آغاز کرد. او پس از مدتی جنگ و گریز، لطفعلی خان، آخرین فرمانروای زندیه را شکست داد و به قتل رساند. همچنین، مردم کرمان را به دلیل پناه دادن به لطفعلی خان، بی‌رحمانه مجازات کرد.

آقامحمدخان با لشکرکشی‌های پیاپی بر سراسر ایران مسلط شد و حکومت قاجار را بنیان گذاشت. در نتیجه تلاش‌های سیاسی و نظامی او، ایران بار دیگر یکپارچگی سرزمینی خود را به دست آورد و صاحب حکومت مرکزی نسبتاً نیرومندی شد.

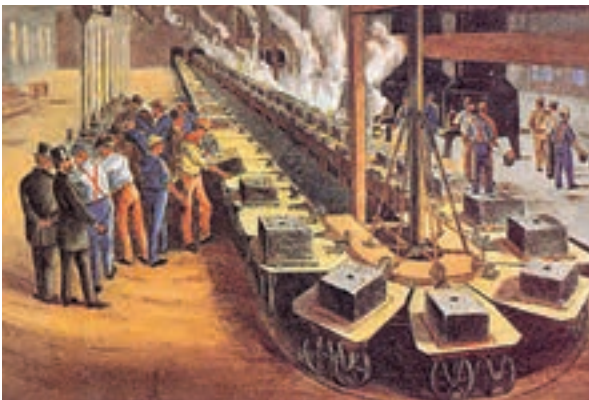
فعالیت

۲- شیوه به قدرت رسیدن سلسله‌های افشاریه، زندیه و قاجاریه چه شباهتی به هم دارد؟

ایران در اوایل حکومت قاجاریه

به نظر شما، آقا محمدخان در انتخاب پایتخت به چه نکته مهمی توجه داشته است؟

با انقلاب صنعتی نیروی ماشین جایگزین نیروی انسان در تولید و حمل و نقل شد.

پس از آنکه آقا محمدخان به دست خدمتکارانش کشته شد، برادرزاده او، فتحعلی شاه، به قدرت رسید. دوره حکومت فتحعلی شاه، هم‌زمان با آغاز نفوذ و دخالت گسترده کشورهای روسیه، انگلستان و فرانسه در ایران بود.

اوضاع اروپا: در فاصله سقوط صفویه تاروی کار آمدن قاجاریه، اوضاع کشورهای اروپایی تغییر کرده بود. یکی از دلایل عمده این تغییر، انقلاب صنعتی بود که از انگلستان آغاز شد و در دیگر کشورهای اروپایی گسترش یافت. در نتیجه این انقلاب، نیروی ماشین و ابزارهای صنعتی جای نیروی انسان و ابزارهای دستی را در تولید گرفت. از این رو، سرعت و میزان تولید افزایش یافت. انقلاب صنعتی موجب شکوفایی اقتصادی و افزایش

قدرت نظامی و سیاسی کشورهای اروپایی شد و توجه آنها را به سوی کشورهایی که مواد اولیه یا بازار مصرف مناسبی داشتند، جلب کرد. به این ترتیب، بیشتر این کشورها فعالیت‌ها و رقابت‌های استعماری خود را افزایش دادند.

فعالیت

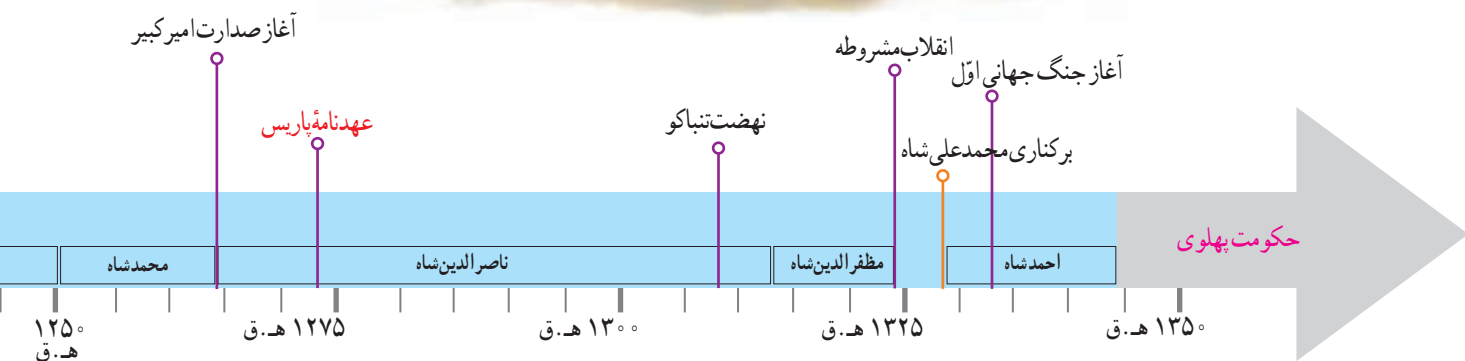
۳- در باره چگونگی تأثیر انقلاب صنعتی بر افزایش قدرت نظامی و سیاسی کشورهای اروپایی، در کلاس بحث و گفت‌وگو کنید.

حمله روسیه به ایران: روسیه تا پیش از فرمانروایی پتر* کشوری ضعیف و عقب مانده بود اما در نتیجه برنامه‌ها و فعالیت‌های پتر به کشوری قدرتمند و استعمارگر تبدیل شد. پس از آن نیز با حمله به کشورهای همسایه، قلمرو خود را گسترش داد. یکی از اهداف استعماری این کشور رسیدن به آب‌های آزاد و گرم خلیج فارس و اقیانوس هند بود.

در زمان فتحعلی‌شاه، روسیه با ارتشی مجهز به سلاح‌های جدید و آشنا با فنون جنگی تازه به قلمرو ایران در قفقاز حمله کرد. سپاه ایران که از جنگاوران ایل‌های مختلف تشکیل شده بود، با سلاح‌های ابتدایی به مقابله با نیروهای متجاوز روس پرداخت. سرانجام پس از ده سال جنگ نابرابر، با وجود دلاوری نیروهای ایرانی، روسیه پیروز شد و **عهدنامه گلستان** را به ایران تحمیل کرد. به موجب این عهدنامه، ایالت‌های گرجستان و داغستان و شهرهای باکو و گنجه از حاکمیت ایران خارج شدند و تحت حاکمیت روسیه قرار گرفتند. مردم ایران که از عهدنامه گلستان ناخشنود بودند، با فتوای علما برای آزاد کردن سرزمین‌های اشغالی بسیج شدند. سپاه ایران که از جنگاوران ایل‌ها و نیروهای داوطلب مردمی تشکیل شده بود، به سرعت مناطق اشغال شده را آزاد کرد. روسیه با تمام قوا و تجهیزات خود وارد جنگ شد و با شکست دادن سپاه ایران، **عهدنامه ترکمان‌چای** را - که ننگین‌تر از قرارداد گلستان بود - به کشور ما تحمیل کرد. بر اساس این قرارداد، سرزمین‌های ایرانی شمال رود ارس به تصرف روسیه درآمد؛ ایران از کشتی‌رانی در دریای مازندران محروم گردید و مجبور به پرداخت غرامت شد.

ثبت نام داوطلبان ایرانیان برای دفاع از میهن خود

۴- با مطالعه درس، دلایل نظامی شکست‌های ایران از روسیه را استخراج کنید.

اهداف و برنامه‌های استعماری انگلستان در ایران:

اوایل دوره قاجار، مهم‌ترین مستعمره انگلستان، یعنی هندوستان، با ایران همسایه بود. حفظ این مستعمره برای انگلستان اهمیت حیاتی داشت؛ بنابراین، یکی از هدف‌های اصلی انگلستان از برقراری ارتباط با حکومت قاجار این بود که نگذارد کشورهای رقیب از طریق ایران به هندوستان دسترسی پیدا کنند.

در زمان فتحعلی‌شاه، چند عهدنامه میان ایران و انگلستان بسته شد. در این عهدنامه‌ها، حکومت قاجار تعهد کرد که به هیچ کشوری اجازه ندهد از خاک ایران به هندوستان لشکرکشی کند. در عوض، انگلیسی‌ها نیز متعهد شدند که در صورت حمله کشورهای دیگر به ایران، به حکومت قاجار کمک‌های مالی و نظامی کنند. البته، انگلستان در طول جنگ‌های روسیه با ایران، به تعهدات خود عمل نکرد. این کشور، در دوران محمدشاه و ناصرالدین‌شاه با لشکرکشی به خلیج فارس و حمله به جزایر و بنادر ایران، حکومت قاجار را مجبور کرد که به جدایی افغانستان از ایران رضایت دهد. انگلیسی‌ها همچنین ناصرالدین‌شاه را وادار کردند که با جدایی قسمت شرقی سیستان و بلوچستان از ایران موافقت کند. علاوه بر اینها، تعدادی از جزایر ایرانی خلیج فارس را اشغال و به پایگاه نظامی خود تبدیل کردند.

بخشی از مفاد عهدنامه مفصل که در سال ۱۲۲۷ ق میان ایران و انگلستان بسته شد:

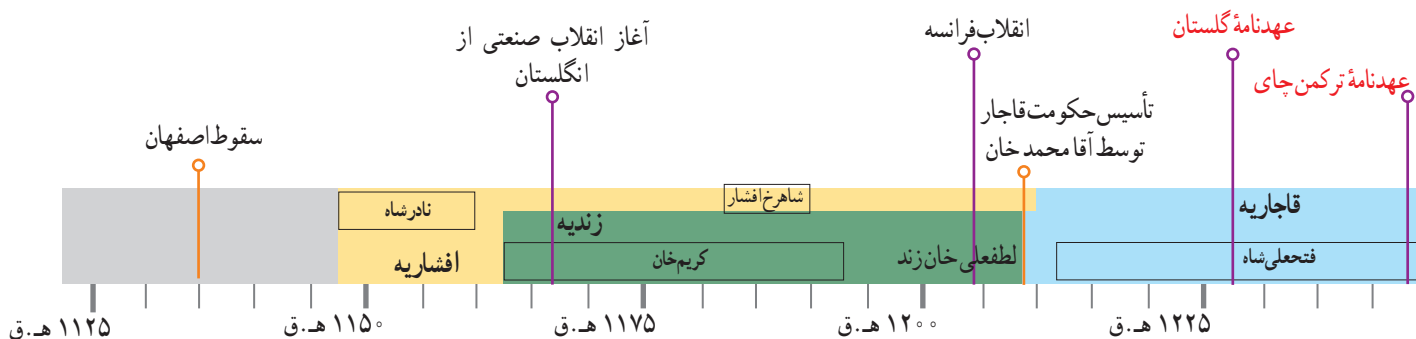
- دولت ایران نباید به هیچ یک از دولت‌های اروپایی اجازه دهد که از خاک ایران به هندوستان لشکرکشی کنند.
- چنانچه یکی از دولت‌های اروپایی به ایران حمله کند، دولت انگلستان به ایران کمک نظامی و مالی خواهد کرد.
- اگر میان دولت ایران و طوایف افغان اختلاف و نزاعی صورت گرفت دولت انگلستان مداخله نخواهد کرد.

بخشی از مفاد عهدنامه پاریس که در سال ۱۲۷۳ ق میان ایران و انگلستان بسته شد:

- دولت ایران از هر نوع ادعای حاکمیت نسبت به هرات و سایر قسمت‌های افغانستان دست برداشته و متعهد می‌گردد که از مداخله در امور آن سرزمین خودداری نماید.
- پس از آنکه دولت ایران نیروهای خود را از هرات خارج کرد و سفیر انگلستان را پذیرفت، دولت انگلیس نیروهای خود را از سواحل و بنادر ایران خارج می‌کند.

۴- هدف دولت انگلستان از جدا کردن افغانستان و بخش شرقی سیستان و بلوچستان از ایران چه بود؟

۵- کاربرگه شماره (۹) را انجام دهید.

در جست و جوی پیشرفت و رهایی از سلطه خارجی

میرزا ابوالقاسم فراهانی وزیر لایق و میهن‌دوست
عباس میرزا و صدر اعظم محمد شاه

شکست‌های نظامی و سیاسی از روسیه و انگلستان در دوره قاجار نتایج زیانباری برای کشور ما داشت اما ایرانیان را متوجه پیشرفت‌های علمی و صنعتی کشورهای اروپایی کرد. در چنین اوضاع و احوالی، برخی از سیاستمداران، اندیشمندان و عالمان دینی برای جبران عقب‌ماندگی ایران به چاره‌جویی پرداختند و برای حفظ استقلال و پیشرفت کشور خود کارهایی انجام دادند.

تلاش برای نوسازی و اصلاح امور کشور

عباس میرزا، ولیعهد فتحعلی‌شاه و فرمانده سپاه ایران، در جریان جنگ با روسیه متوجه پیشرفت‌های علمی، صنعتی و نظامی آن کشور و دیگر کشورهای اروپایی شد. او به خوبی تفاوت سپاه ایران را با ارتش روسیه که آموزش‌دیده و مجهز به سلاح‌های جدید بود، تشخیص داد و به اهمیت صنایع نظامی پی برد. همچنین، متوجه شد که با وجود تعداد زیاد سپاهیان ایران و دلاوری و فداکاری آنها، روس‌ها به دلیل برخورداری از دانش و تجهیزات مدرن نظامی پیروز شدند. عباس میرزا سرانجام به این نتیجه رسید که باید تغییراتی در کشور ایجاد کند.

یکی از اقدامات عباس میرزا برای پیشرفت ایران فرستادن افرادی به انگلستان برای فراگیری علوم و فنون جدید بود. این افراد و کسان دیگری که پس از اینها برای تحصیل در رشته‌های فنی، نظامی و پزشکی به اروپا رفتند، به تدریج زمینه آشنایی ایرانیان را با دستاوردهای تمدن اروپا فراهم آوردند. آنها کنجکاو بودند که بدانند دلیل پیشرفت‌های علمی و صنعتی کشورهای اروپایی چه بوده است. عباس میرزا همچنین برای آگاهی از اوضاع کشورهای اروپایی، دستور داد کتاب‌هایی را در موضوع تاریخ آن کشورها به فارسی ترجمه کنند. در آن دوره تازه صنعت چاپ به ایران راه یافته بود. عباس میرزا پیش از آنکه بر تخت شاهی بنشیند، از دنیا رفت و فتحعلی‌شاه به دلیل علاقه‌مندی به او، پسرش، محمد میرزا، را به ولیعهدی برگزید.

روزنامه کاغذ اخبار اولین روزنامه ایرانی

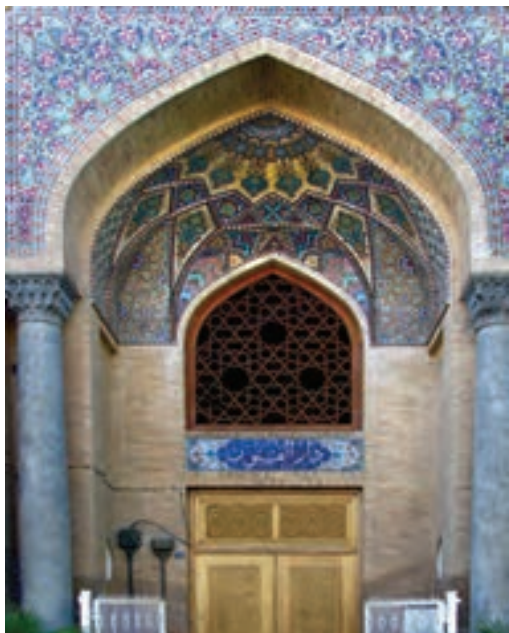
که توسط میرزا صالح شیرازی منتشر شد. وی از جمله افرادی بود که به دستور عباس میرزا در انگلستان تحصیل کرده بود.

۱- الف) چرا عباس میرزا به فکر نوسازی و اصلاح کشور افتاد؟
ب) عباس میرزا برای پیشرفت ایران چه کارهایی انجام داد؟

میرزا تقی‌خان امیرکبیر یکی دیگر از کسانی است که در دوره قاجار، کارهای جدی و مؤثری برای نوسازی و اصلاح امور ایران انجام داد. ناصرالدین‌شاه در ابتدای سلطنتش، امیرکبیر را به صدراعظمی منصوب کرد و در اداره کشور به او اختیار کامل داد. در آن زمان، حکومت قاجار با مشکلات بزرگی از قبیل شورش در ایالت‌ها، دخالت‌های خارجی، بی‌نظمی و اختلال امور کشوری و لشکری و خالی بودن خزانه روبه‌رو بود.

امیرکبیر پس از برقرار کردن امنیت و آرامش، اقدامات اصلاحی گسترده‌ای را برای نوسازی و کارآمدی تشکیلات حکومتی و مبارزه با مفاسد اداری و مالی آغاز کرد. او در سیاست خارجی، توجه ویژه‌ای به حفظ استقلال کشور داشت و درصدد قطع نفوذ و دخالت‌های روسیه و انگلستان در ایران بود.

یکی از مهم‌ترین اقدامات امیرکبیر، تأسیس مدرسه دارالفنون بود. وی فرستادن دانشجو به اروپا را کافی نمی‌دانست، از این‌رو، تصمیم گرفت مدرسه‌ای به سبک مدرسه‌های اروپایی در ایران تأسیس کند تا تعداد بیشتری از ایرانیان علوم و فنون جدید را در داخل کشور بیاموزند. او همچنین دستور داد معلمانی از کشورهای جز روسیه و انگلیس (مثلاً از اتریش) برای تدریس در مدرسه دارالفنون استخدام شوند. مدرسه دارالفنون مدتی پس از برکناری امیرکبیر و چند روز پیش از قتل او شروع به کار کرد.

مدرسه دارالفنون نخستین مدرسه عالی یا دانشگاه ایرانی است که در سال ۱۲۶۸ ق افتتاح شد و بیش از صد دانشجو در رشته‌های مهندسی، پزشکی و جراحی، فیزیک، شیمی، داروسازی، معدن‌شناسی، توپخانه، پیاده‌نظام و سواره نظام در آن مشغول تحصیل شدند. تاریخ و جغرافیا از جمله درس‌های عمومی این رشته‌ها بود.

میرزا تقی‌خان امیرکبیر، فرزند کربلایی قربان، به سال ۱۲۲۲ ق در فراهان از توابع اراک متولد شد. او به خاطر هوش و استعداد کم‌نظیرش از همان دوران نوجوانی مورد توجه ابوالقاسم قائم‌مقام فراهانی (وزیر عباس میرزا و صدراعظم محمدشاه) قرار گرفت و به خدمت دولت درآمد. میرزا تقی‌خان در دوران حکومت محمدشاه، چندین مأموریت سیاسی را در کشورهای روسیه و عثمانی انجام داد. او در این مأموریت‌ها از نزدیک با کارهایی که دولت‌های روسیه و عثمانی برای نوسازی و اصلاح امور کشورهای خود انجام داده بودند، آشنا شد.

سایر اقدامات اصلاحی امیرکبیر

منع رشوه‌خواری و پیشکش گرفتن توسط مقام‌ها و کارکنان دولت و تعیین حقوق برای آنان؛ منع فروش حکومت ایالت‌ها؛ پیش از آن، حکومت ایالت‌ها را به کسانی که پول بیشتری پرداخت می‌کردند، می‌فروختند؛ کاهش حقوق و مستمری شاه، شاهزادگان، درباریان و...؛ اصلاح قوانین مالیاتی و وادار کردن زمین‌داران بزرگ (درباریان و صاحب‌منصبان برجسته دولتی) به پرداخت مالیات؛ تلاش برای ایجاد سپاه منظم و تأسیس کارخانه اسلحه‌سازی؛ اعزام عده‌ای به اروپا برای فراگرفتن فنون و حرفه‌های نو و احداث کارخانه‌های جدید؛ اصلاح امور قضایی و توجه جدی به برقراری عدالت و رعایت حقوق مردم؛ منع شکنجه متهمان؛ احترام به حقوق اقلیت‌های دینی؛ انتشار روزنامه و قایع اتفاقیه؛ ترجمه کتاب‌های اروپایی و توسعه چاپخانه؛ ساختن بیمارستان؛ مقابله با بیماری‌های مُسری مانند آبله و وبا؛ سنگفرش کردن خیابان‌ها؛ راه‌اندازی چاپخانه و پست جدید؛ ایجاد تذکره‌خانه (اداره گذرنامه)؛ بنای بازار و تیمچه و سرای امیر در تهران و ...

پس از آنکه ناصرالدین‌شاه بر اثر توطئه درباریان و صاحب‌منصبان نالایق و سودجو، دستور قتل امیرکبیر را داد و ایران را از خدمات ارزشمند او محروم کرد، بسیاری از برنامه‌ها و کارهای آن صدراعظم لایق و دلسوز به فراموشی سپرده شد.

فعالیت

۲- الف) انگیزه و اهداف امیرکبیر از اقدامات اصلاحی چه بود؟

ب) چرا امیرکبیر مدرسه دارالفنون را تأسیس کرد؟

پ) به نظر شما، چرا امیرکبیر بر استخدام نکردن معلمان و استادان روسی و انگلیسی در مدرسه دارالفنون، اصرار می‌کرد؟

ت) ۱- رسم فروش حکومت ولایت‌ها چه مسائل و مشکلاتی برای مردم به وجود می‌آورد؟

۲- امیرکبیر در زمینه حقوق شهروندی و توسعه علمی و فرهنگی چه اقداماتی انجام داد؟

۳- با توجه به اصلاحات امیرکبیر، توضیح دهید که چرا اعضای حرم‌سرا، شاهزادگان و درباریان قاجار برای برکناری و قتل امیرکبیر توطئه کردند.

گسترش مدرسه‌های جدید: یکی از نتایج آشنایی ایرانیان با تمدن اروپایی در دوره قاجار، ایجاد مدرسه‌های جدید بود. تا اواخر حکومت ناصرالدین‌شاه، سوادآموزی و آموزش ابتدایی در مکتب‌خانه‌ها انجام می‌گرفت، اما به تدریج، افرادی پیش‌گام تأسیس مدرسه‌هایی به سبک اروپایی در ایران شدند؛ از جمله میرزا حسن رُشدیه که در بیروت و استانبول با این نوع آموزشگاه‌ها و شیوه فعالیت آنها آشنا شده بود. او در زادگاهش تبریز و شهرهای مشهد، تهران و قم چندین مدرسه جدید تأسیس کرد. پس از آن بر تعداد این مدرسه‌ها در ایران افزوده شد.

در مدارس جدید، دانش‌آموزان در دوره ابتدایی درس‌هایی از قبیل: قرآن، شرعیات، فارسی، دیکته، حساب، نصاب (مقدمه زبان عربی) و هندسه می‌آموختند و در دوره متوسطه همین دروس به اضافه فیزیک، شیمی، ریاضی، جبر، مثلثات، طب، زبان فرانسه، تاریخ و جغرافیا را معلمانی که اغلب فارغ‌التحصیل دارالفنون و یا تحصیل کرده اروپا بودند، تدریس می‌کردند.

در مکتب‌خانه، شاگردان پس از آموختن الفبای عربی به شیوه سنتی، به روخوانی قرآن می‌پرداختند. سپس کتاب‌های گلستان و بوستان سعدی و دیگر آثار ادبی و تاریخی را می‌خواندند و نوشتن را می‌آموختند. مکتب‌دار کودکان را با اصول و فروع دین نیز آشنا می‌کرد و احکام دینی را به آنان یاد می‌داد.

مبارزه با نفوذ و سلطه اقتصادی بیگانگان

نفوذ اقتصادی روسیه و انگلستان در ایران: کشورهای روسیه و انگلستان علاوه بر اینکه بخش‌های پهناوری از خاک ایران را از آن جدا کردند، برای توسعه نفوذ اقتصادی خود در کشور ما به رقابت پرداختند. اوج این رقابت‌ها در دوره ناصرالدین‌شاه بود و در نتیجه آن، روسیه و انگلستان به امتیازهای اقتصادی* مهمی در ایران دست یافتند. صنعت و بازرگانی کشور ما با واگذاری این امتیازها آسیب‌های فراوانی دید. شرکت‌های بازرگانی خارجی در بیشتر شهرهای ایران شعبه‌هایی تأسیس کردند و به خرید و فروش مشغول شدند. این شرکت‌ها معمولاً کالاهای اروپایی را بدون پرداخت حقوق گمرکی و یا با حقوق گمرکی بسیار ناچیزی وارد کشور می‌کردند. به همین دلیل، تولیدات داخلی قادر به رقابت با آنها نبودند. تولیدکنندگان و بازرگانان ایرانی چون نمی‌توانستند با این شرکت‌ها رقابت کنند، روز به روز ضعیف‌تر شدند و شروع به ورشکستگی کردند.

فعالیت

۳- کاربرگ شماره (۱۰) را انجام دهید.

امتیازهای واکذار شده به روس‌ها	امتیازهای واکذار شده به انگلیسی‌ها
۱- شبلات شمال، ۲- بانک استقراضی روس، ۳- تشکیل نیروی قزاق، ۴- احداث راه شوسه بین انزلی و قزوین، ۵- قرارداد گمرکی	۱- احداث تلگراف، ۲- رویت: بهره‌برداری از جنگل‌ها و منابع و معادن ایران به جز طلا و نقره، ۳- کشتی‌رانی در کارون، ۴- بخت‌آزمایی (لاتاری)، ۵- تأسیس بانک شاهنشاهی، ۶- خرید و فروش انحصاری توتون و تنباکو، ۷- داری: استخراج معادن نفت

یکی از شخصیت‌های مذهبی که نقش مؤثری در بیداری مردم ایران و دیگر مسلمانان جهان داشت، سیدجمال‌الدین اسدآبادی بود. سید جمال از فقر و عقب‌ماندگی کشورهای مسلمان و دخالت بیگانگان در امور مسلمانان رنج می‌برد و تلاش زیادی کرد که ملت‌های مسلمان را در برابر استبداد داخلی و استعمار خارجی بسیج کند. از جمله اقداماتی که برای بیداری امت اسلامی انجام داد، انتشار روزنامه عروة الوثقی بود.

نهیضت* تنباکو: مردم مسلمان ایران می‌دانستند که واگذاری امتیازهای اقتصادی به روسیه و انگلستان موجب تسلط هرچه بیشتر بیگانگان بر منابع ثروت و بازار کشورشان می‌شود. بنابراین، سکوت نکردند و با واگذاری برخی از امتیازها، به مخالفت برخاستند. روحانیون که از گروه‌های مورد احترام و اعتماد جامعه ایران در عصر قاجار بودند، رهبری اعتراض‌های مردمی را به عهده داشتند. نهیضت تنباکو یکی از گسترده‌ترین جنبش‌های اجتماعی بود که در اعتراض به واگذاری امتیازهای اقتصادی به بیگانگان شکل گرفت. در دوره ناصرالدین‌شاه، یک نفر انگلیسی به نام *تالبوت* با پرداخت رشوه به درباریان، امتیاز انحصاری خرید و فروش توتون و تنباکوی ایران را به مدت پنجاه سال به دست آورد. در آن زمان، توتون و تنباکو از عمده‌ترین محصولات کشاورزی ایران بود. براساس این امتیاز، ایرانیان نمی‌توانستند محصول توتون و تنباکوی خود را به کسی غیر از تالبوت بفروشند. در مقابل، تالبوت نیز تعهد کرده بود که هر سال ۱۵۰۰۰ لیره انگلیس به همراه یک چهارم سود سالانه خود را به حکومت ایران پرداخت کند. مردم و به ویژه بازرگانان با آگاهی از نتایج زیانبار این امتیاز، در شهرهای مختلف شروع به اعتراض و مخالفت کردند. روحانیان در صف مقدم این اعتراض قرار گرفتند و خواهان لغو امتیاز تنباکو شدند. ناصرالدین‌شاه به خواسته مخالفان اعتنائی نکرد و آیت‌الله میرزا حسن شیرازی، مرجع تقلید شیعیان در سامرا، در حمایت از نهیضت، استفاده از توتون و تنباکو را حرام اعلام کرد. این حکم شرعی سبب شد که مردم و حتی کارکنان کاخ ناصرالدین‌شاه، قلیان‌ها را بشکنند و مقدار زیادی توتون و تنباکو را به آتش بکشند. با اوج گرفتن نهیضت، ناصرالدین‌شاه مجبور به لغو امتیاز و پرداخت غرامت و خسارت به تالبوت شد. نهیضت تنباکو نخستین حرکت جدی مردم ایران برای رهایی از نفوذ و سلطه خارجی و ایستادگی در برابر ستم داخلی بود. پیروزی این نهیضت، حس اعتماد به نفس و روحیه مقاومت و مبارزه را در مردم تقویت کرد.

فعالیت

- ۴- الف) دلیل اصلی شکل‌گیری نهیضت تنباکو چه بود؟
 ب) موفقیت نهیضت تنباکو از نظر سیاسی و اجتماعی چه اهمیتی داشت؟

از طهران به اصفهان

فرمان لغو امتیاز توتون و تنباکو

بر حسب امر قَدَرِ قَدَرِ بندگان اعلیحضرت اقدس همایون شاهنشاهی روحنا و روح العالمین فداه ابلاغ می‌شود. بنا به مرحمت و رأفت همایونی نسبت به عموم ممالک محروسه بعد از اینکه معلوم شد که عمل انحصار تنباکو و منوپل آن بر عموم اهالی قدری شاق است و از خاکپای اقدس همایون مستدعی معافی و موقوفی آن شدند برای آسایش خاطر عموم اهالی و رعایا و تکمیل مزید دعاگویی وجود مبارک این انحصار را در تمام ممالک محروسه ایران از امروز موقوف و متروک فرمودند و ضرر و خسارت کمپانی را از مَمَرِ دیگری معین و مقرر خواهند فرمود که به مرور به کمپانی پرداخته خواهد شد. از تاریخ این تلگراف به بعد عموم اهالی از علما و اعیان و تجار و عموم اطلاع می‌دهد که تنباکو و توتون و عموم اجناس دخانیه خودشان را به هر کس و به هر قیمت و هر نحو که میل خودشان باشد بیع و شری نمایند و ابتدا به مأمورین و کسان اداره دخانیه اگرچه

رئیس آنها یقیناً اطلاع داده است شما هم اطلاع بدهید که حکم از این قرار است و ضمناً به موجب امر همایونی روحنا فدا تأکید می‌شود مبادا نسبت به مأمورین آنها خلاف قاعده و خلاف احترامی شود که موجب تنبیه و سیاست شدید خواهد شد. مردم هم خودشان را از این زحمت و تحمیل آسوده دانسته به دعاگویی وجود مسعود همایونی و به شکرگزاری مراجع کامله همایون خسروانه بیفزایند و بعضی حرکات جاهلانه را به کلی موقوف نمایند و عرایض شکرانه علمای اعلام به خاکپای مبارک برسند. به تاریخ ۱۷ شهر جمادی الاولی ۱۳۰۹ امین السلطان [صدراعظم]

واژگان سند

قَدَرِ قَدَرِ : بلند مرتبه	منوپل : انحصاری
ممالک محروسه : سرزمین‌های حفاظت و حراست شده	معافی : عفو کردن، لغو کردن
یک پادشاه	موقوفی : بازداشتن، لغو کردن
شاق : کار دشوار و سخت	مَمَرِ : محل درآمد
مستدعی : درخواست شده	بیع و شری : خرید و فروش

فعّالیت

- ۵- چرا ناصرالدین شاه امتیاز توتون و تنباکو را لغو کرد؟
- ۶- لغو این امتیاز چه سودی برای مردم داشت؟
- ۷- در چه تاریخی امتیاز لغو شد؟

پتر کبیر: پتر اوّل امپراتور (تزار) نامدار و معروف روسیه که از ۱۶۸۲ تا ۱۷۲۵ م/۱۰۹۳-۱۱۳۷ ق (هم‌زمان با سال‌های پایانی سلسله صفوی) بر آن کشور حکومت می‌کرد. او با نوسازی ارتش روسیه به سبک ارتش‌های اروپایی، روسیه را به کشوری قدرتمند و پهناور تبدیل کرد.

امتیاز اقتصادی: اجازه فعالیت اقتصادی و یا واگذاری حق بهره‌برداری از منابع طبیعی و معدنی به افراد یا شرکت‌های داخلی یا خارجی.

نهضت: برخاستن، به حرکت درآمدن و قیام برای رسیدن به مقاصد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی معین.

به کار بندیم

- ۱- با مراجعه به پایگاه اینترنتی شبکه رشد به نشانی www.roshd.ir و یا کتاب‌هایی درباره زندگی و خدمات میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی، خلاصه‌ای از زندگی‌نامه او تهیه و در کلاس ارائه کنید.
  - ۲- پرس‌وجو کنید که آیا در شهر یا روستای محل زندگی شما آثاری از دوره قاجار باقی مانده است. در صورت وجود چنین آثاری، درباره یکی از آنها گزارشی به همراه عکس تهیه و به کلاس ارائه کنید.
  - ۳- با مطالعه متن به پرسش‌های زیر پاسخ دهید.
    - «تعداد دستگاه‌های بافندگی دستی شیراز که در اوایل حکومت قاجار ۵۰۰ واحد بود، حدود ۶۰ سال بعد به ۱۰ واحد کاهش یافت که آنها هم پارچه‌های زبر و خشن می‌بافتند. در همان دوره، تعداد کارگاه‌های حریربافی اصفهان نیز از ۱۲۵۰ واحد به ۱۲ واحد رسید و مردم آن شهر، مصرف‌کننده پارچه‌های نخی کارخانه‌های انگلستان شدند.»
    - الف) دلیل کاهش تعداد کارگاه‌های بافندگی در دو شهر شیراز و اصفهان چه بوده است؟
    - ب) به نظر شما، کاهش تعداد کارگاه‌های بافندگی در دوره قاجار، از نظر اقتصادی چه آثار و نتایج داشته است؟
    - ج) از این موضوع چه پندی برای اقتصاد کشور در شرایط کنونی می‌توانیم بگیریم.
- منبع:** مقاومت شکننده، تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا انقلاب اسلامی، تألیف جان فوران، ترجمه احمد تدین، ناشر: رسا، ۱۳۷۷ ش، ص ۱۹۶.

ایران در عصر مشروطه

فصل

در دوره پادشاهی مظفرالدین شاه قاجار، اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایران به دلیل مشکلات داخلی و افزایش نفوذ و دخالت روسیه و انگلستان آشفته‌تر شد. مردم ایران که در آن زمان در نتیجه روشنگری‌ها و هدایت علما و اندیشمندان آگاه‌تر و بیدارتر شده بودند، برای رهایی از آن وضع نابسامان، جنبش عظیمی به پا کردند. هدف این جنبش - که به انقلاب مشروطیت معروف شد - تغییر شیوه حکومت به منظور ایجاد امنیت، عدالت، آزادی، پیشرفت کشور و رهایی از استبداد داخلی و سلطه خارجی بود. انقلاب مشروطیت در سال ۱۲۸۵ ش/۱۳۲۴ ق به پیروزی رسید و نظام پادشاهی استبدادی در ظاهر به حکومت مشروطه تبدیل شد اما به سبب موانع و مشکلات داخلی، دخالت‌های کشورهای خارجی و وقوع جنگ جهانی اول، هدف‌های اساسی انقلاب تحقق نیافت و اوضاع ایران بدتر شد. نتیجه این حوادث، سقوط سلسله قاجار، روی کار آمدن سلسله پهلوی و آغاز دوره جدیدی در تاریخ ایران بود.

شما با مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن، پی می‌برید که :

- ۱- انقلاب مشروطه چرا و چگونه در ایران به وجود آمد؛
- ۲- موانع و مشکلات داخلی و خارجی حکومت مشروطه در ایران چه بود؛
- ۳- تغییر حکومت قاجاریه به پهلوی چرا و چگونه صورت گرفت؛
- ۴- هدف‌ها و نتایج نهضت ملی شدن نفت ایران چه بود.

درس ۱۳ انقلاب مشروطیت؛ موانع و مشکلات

انقلاب مشروطیت جنبشی سیاسی - اجتماعی بود که در دوره حکومت مظفرالدین شاه در ایران رخ داد و به دنبال آن، نظام پادشاهی مشروطه جانشین نظام پادشاهی استبدادی شد. نظام پادشاهی استبدادی، حکومتی است که در آن، پادشاه از قدرت و اختیارات فراوانی برخوردار است و براساس میل و اراده خود حکومت می‌کند. به عبارت دیگر، اداره کشور تابع هیچ قانونی نیست و خواست پادشاه حکم قانون را دارد. در مقابل، نظام پادشاهی مشروطه نوعی از حکومت است که در آن قدرت و اختیارات پادشاه بر اساس قانون محدود می‌شود و اداره کشور در اختیار نهادهایی مانند مجلس شورا و هیئت وزیران (دولت) قرار می‌گیرد.

نمایندگان مجلس شورای ملی در اوایل عصر مشروطه

ناصرالدین شاه قاجار

چرا انقلاب مشروطه به وقوع پیوست؟

الف) زمینه‌های سیاسی و اقتصادی: در فصل پیش خواندید که به دلیل عقب‌ماندگی ایران و بی‌کفایتی حکومت قاجار در برابر روسیه و انگلستان، سرزمین‌های پهناوری از خاک کشور ما جدا شدند. از سوی دیگر، واگذاری امتیازهای بسیار به انگلیسی‌ها و روس‌ها، علاوه بر اینکه باعث تسلط بیگانگان بر منابع ثروت اقتصادی کشور شد، ضربه شدیدی به صنعت، کشاورزی و بازرگانی ایران وارد کرد و بیکاری را در سراسر کشور گسترش داد. سخت‌گیری و بی‌رحمی مأموران مالیاتی نیز بر شدت فقر عمومی افزود. مردم ایران ضعف و بی‌کفایتی حکومت قاجار را علت اصلی این مسائل و مشکلات می‌دانستند.

ب) زمینه‌های فکری و فرهنگی: عوامل فکری و فرهنگی نقش مهمی در وقوع انقلاب مشروطه داشتند.

۱- زمینه‌های داخلی: آموزه‌های دین اسلام و مذهب شیعه مردم را به مبارزه با ظلم و تلاش برای برقراری عدالت فرا می‌خواند. مردم مسلمان ایران با درس گرفتن از قیام امام حسین - علیه السلام - و واقعه کربلا، همواره آماده بودند که در برابر ظلم و بی‌عدالتی بایستند.

صحنه‌ای از مراسم عزاداری ماه محرم در دوره قاجار

۲- زمینه‌های خارجی: آشنایی ایرانیان با افکار و دستاوردهای

تمدن جدید اروپا، یکی دیگر از علل مهم انقلاب مشروطه بود. هم‌زمان با تأسیس حکومت قاجار، انقلاب کبیر فرانسه رخ داد. این انقلاب، اندیشه آزادی خواهی و حکومت مشروطه را در سراسر اروپا گسترش داد. عده‌ای از ایرانیان که با کنجکاوی در جست‌وجوی دلایل عقب‌ماندگی ایران و پیشرفت کشورهای اروپایی بودند، متوجه نظام مشروطه و حکومت قانونمند در آن کشورها شدند. آنان سرانجام به این نتیجه رسیدند که ایران نیز با داشتن حکومت مشروطه می‌تواند در مسیر پیشرفت و ترقی قرار گیرد. این عده که اغلب تحصیل‌کردگان اروپا و مدرسه دارالفنون بودند، به روشنفکران معروف شدند. آنان تلاش می‌کردند که از طریق کتاب و روزنامه، مردم را با محاسن حکومت قانون (حکومت مشروطه) و معایب حکومت استبدادی آشنا کنند.

○ فعالیت

۱- کاربرگ شماره (۱۱) را انجام دهید.

انقلاب مشروطه چگونه رخ داد؟

موفقیت نهضت تنباکو و در پی آن، قتل ناصرالدین‌شاه به دست میرزا رضا کرمانی، انگیزه و اراده مردم را برای مبارزه با استبداد و سلطه خارجی دوچندان کرد. مظفرالدین‌شاه، فرمانروایی نرم‌خو و ناتوان بود. در دوره پادشاهی او، سوءاستفاده و ستمگری مأموران حکومت و دخالت بیگانگان در امور کشور ادامه یافت و بر خشم و نارضایتی مردم افزود. در آن زمان، دو نفر از روحانیان مشهور تهران، آیت‌الله سید محمد طباطبایی و آیت‌الله سید عبدالله بهبهانی، انجمنی از آزادی‌خواهان تشکیل دادند و به فکر ایجاد تغییراتی به نفع مردم افتادند.

آیت‌الله بهبهانی

آیت‌الله طباطبایی

در این زمان، شرایط و علل بروز انقلاب مشروطیت، فراهم بود و وقوع چند حادثه نیز به آن سرعت بخشید. یکی از مهم‌ترین این حوادث، ماجرای به چوب بستن بازرگانان بود. عین‌الدوله، صدراعظم مستبد، برای ترساندن مخالفان و جلوگیری از گسترش اعتراض‌ها، تعدادی از بازرگانان را به بهانه گران شدن قند به چوب بست. به دنبال این واقعه، بازار بسته شد و گروهی از علما به رهبری آیت‌الله طباطبایی به نشانه اعتراض از تهران به ری مهاجرت کردند و در حرم حضرت شاه‌عبدالعظیم بست نشستند*. مهم‌ترین خواسته آنان، تأسیس عدالت‌خانه برای رسیدگی به شکایت‌های مردم بود.

مظفرالدین‌شاه قول داد که به خواسته‌های مهاجران رسیدگی کند و آنان با احترام به پایتخت بازگشتند اما چون حکومت قاجار به وعده‌های خود عمل نکرد، اعتراض‌های مردمی دوباره شروع شد. در جریان این اعتراض‌ها، طلبه جوانی به نام سیدعبدالحمید به شهادت رسید و در نتیجه، تعدادی از علما این بار به نشانه اعتراض به قم مهاجرت کردند. هم‌زمان، تعدادی از مردم تهران در اعتراض به حکومت قاجار در سفارت انگلستان بست نشستند. از جمله خواسته‌های معترضان، تأسیس عدالت‌خانه و تشکیل مجلس شورا بود. علاوه بر علما و روشنفکران که رهبری انقلاب مشروطیت را عهده‌دار بودند، گروه‌ها و قشرهای اجتماعی مختلف مانند تجار، پیشه‌وران و کارگران نیز در این انقلاب نقش مؤثری داشتند.

سرانجام، مظفرالدین‌شاه تسلیم خواسته‌های ملت شد و در ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ ش. فرمان مشروطه را صادر کرد. پس از آن، مجلس شورای ملی تشکیل شد و قانون اساسی مشروطه نیز با عجله تدوین و تصویب گردید.

گروهی از بست‌نشینان معترض در سفارت انگلستان

۲- الف) پس از مطالعه متن و هم‌فکری با یکدیگر، دو مورد از عوامل موفقیت انقلاب مشروطیت را بیان کنید.
 ب) چه گروه‌ها یا قشرهایی در انقلاب مشروطیت نقش مؤثری داشتند؟

محمدعلی شاه

موانع و مشکلات حکومت مشروطه

انقلاب مشروطیت با هدف برقراری حکومت قانون و رها کردن کشور از چنگ استبداد داخلی و سلطه خارجی شکل گرفت. مردم امیدوار بودند که با پیروزی این انقلاب، زمینه برای ایجاد امنیت، عدالت، آزادی، رونق اقتصادی و رفاه عمومی فراهم شود اما حکومت مشروطه از همان ابتدای پیروزی با مسائل و مشکلات مختلف داخلی و خارجی روبه‌رو شد و هدف‌های اصلی آن تحقق نیافت.

الف) مخالفت و دشمنی مستبدان: مظفردالدین‌شاه مدت کوتاهی پس از صدور فرمان مشروطه درگذشت. محمدعلی‌شاه، جانشین او، پادشاهی مستبد بود. او با پشتیبانی دولت روسیه و حمایت مستبدان داخلی، تصمیم گرفت حکومت نوپای مشروطه را نابود سازد و نظام پادشاهی استبدادی را دوباره برقرار کند. پس از چند ماه اختلاف و درگیری، به دستور محمدعلی‌شاه مجلس به توپ بسته شد و منحل گردید.

مجاهدان مشروطه‌خواه در تبریز به رهبری ستارخان و باقرخان در برابر حکومت

استبدادی محمدعلی‌شاه به پا خاستند. علمای مشروطه‌خواه نجف نیز آنان را به مقاومت در برابر شاه مستبد دعوت کردند. طرف‌داران مشروطه در گیلان و اصفهان با مشاهده ایستادگی مردم تبریز، روحیه گرفتند و راهی پایتخت شدند. آنها پس از فتح تهران، محمدعلی‌شاه را برکنار کردند و پسر خردسالش، احمدمیرزا، را به جانشینی او برگزیدند.

ستارخان و باقرخان در میان گروهی از مجاهدان مشروطه‌خواه

پیش از دستگیری شیخ فضل‌الله، به او پیشنهاد شد که به سفارت روسیه پناهنده شود اما او نپذیرفت و گفت: «آیا رواست که پس از هفتاد سال که محاسنم را برای اسلام سفید کرده‌ام، بیایم و به زیر پرچم کفر بروم؟»

ب) اختلاف و دودستگی میان مشروطه‌خواهان: هنوز جوهر فرمان مشروطه

خشک نشده بود که زمزمهٔ اختلاف در میان رهبران مشروطه به گوش رسید. آیت‌الله شیخ فضل‌الله نوری که در آغاز پشتیبان مشروطه بود، به انتقاد از آن پرداخت. وی معتقد بود افرادی که رهبری انقلاب را به دست گرفته‌اند، به اسلام اعتقادی ندارند و می‌خواهند افکار و فرهنگ کشورهای اروپایی را در ایران گسترش دهند. منظور او برخی از روشنفکران بودند که در تقلید از اروپاییان زیاده‌روی می‌کردند. به تدریج، اختلافات شیخ فضل‌الله و هم‌فکرانش با مشروطه‌خواهان به تدریج بیشتر شد. سرانجام مشروطه‌خواهان بعد از برکناری محمدعلی شاه، شیخ را به اتهام مخالفت با نظام مشروطه محاکمه و اعدام کردند. اعدام مجتهد معروف پایتخت، تأثیر نامطلوبی بر اوضاع ایران داشت و موجب اختلاف و دشمنی بیشتر در داخل کشور شد.

فعالیت

۳- مهم‌ترین موانع و مشکلات داخلی نظام مشروطه را توضیح دهید.

نقشه تقسیم ایران در قرارداد ۱۹۰۷

ب) افزایش دخالت‌های خارجی: هم‌زمان با وقوع

انقلاب مشروطیت در ایران، آلمان و متحدانش، یعنی ایتالیا، اتریش و مجارستان، به یک قدرت بزرگ اروپایی تبدیل شده و در صدد دست‌اندازی بر مستعمرات دیگر کشورها بودند. انگلستان و روسیه برای مقابله با قدرت روزافزون آلمان و متحدانش، تصمیم گرفتند به اختلاف‌های خود پایان دهند و به جای رقابت، با یکدیگر همکاری کنند. به همین دلیل، این دو کشور طی قرارداد ۱۹۰۷ ایران را میان خود تقسیم کردند. پس از آن، روسیه با خیالی آسوده در امور داخلی ایران مداخله می‌کرد و اجازه نمی‌داد که دولت و مجلس اوضاع آشفته کشور را سرسامان دهند. علاوه بر این، نیروهای روسیه وارد خاک ایران شدند. آنها در تبریز تعدادی از مشروطه‌خواهان را کشتند و در مشهد نیز حرم امام رضا - علیه‌السلام - را به گلوله بستند.

فعالیت

۴- پس از مطالعه متن، به نقشه دقت کنید و بگویید: الف) روسیه و انگلستان در قرارداد ۱۹۰۷ چه تصمیمی دربارهٔ ایران گرفتند؟ ب) هدف انگلستان و روسیه از امضای قرارداد ۱۹۰۷ چه بود؟ پ) قرارداد ۱۹۰۷ چه نتایجی برای ایران داشت؟

نظامیان انگلیسی مستقر در ایران در دوران جنگ جهانی اول

مردم ایران برای جنگی که خود نقشی در ایجاد آن نداشتند، بهای سنگینی پرداختند.

تندیس رئیسعلی دلواری در بندر دلواری (استان بوشهر)

ت) وقوع جنگ جهانی اول : جنگ جهانی اول در سال

۱۹۱۴م/۱۲۹۳ش آغاز شد. در یک سوی این جنگ، کشورهای آلمان، ایتالیا، اتریش و مجارستان و عثمانی قرار داشتند که به متحدین معروف بودند و در سوی دیگر آن، انگلستان، روسیه و فرانسه بودند که به متفقین مشهور شدند در اواخر جنگ، آمریکا به متفقین پیوست. جنگ جهانی اول پس از چهار سال با پیروزی متفقین به پایان رسید. بر اثر این جنگ، میلیون‌ها نفر کشته، زخمی و آواره شدند و خسارت‌ها و ویرانی‌های زیادی به بار آمد.

دولت ایران در ابتدای جنگ جهانی اول بی‌طرفی کامل خود را اعلام کرد اما انگلستان، روسیه و عثمانی این بی‌طرفی را نادیده گرفتند و نیروهای خود را وارد ایران کردند. پس از آن، برخی مناطق ایران صحنه نبرد نیروهای روسیه و انگلستان با قوای عثمانی شد. در برخی از نواحی ایران مانند بوشهر، فارس و خوزستان، نیروهای مردمی از جمله عشایر غیور به مقابله با قوای اشغالگر انگلیسی برخاستند. دلیرمردان تنگستانی به فرماندهی رئیسعلی دلواری با اיתار جان خویش ضربه سنگینی به اشغالگران وارد آوردند.

جنگ جهانی اول موجب بی‌ثباتی و آشفتگی بیشتر اوضاع ایران شد. به دلیل حضور نیروهای اشغالگر و درگیری‌های نظامی، دولت مرکزی به نهایت ضعف و درماندگی رسید و تسلط خود را بر امور کشور از دست داد. نافرمانی و سرپیچی از فرمان دولت مرکزی گسترش یافت و امنیت و آسایش مردم از بین رفت. در آن سال‌ها، ایرانیان دچار بلایا و مصیبت‌های بزرگی مانند قحطی، فقر، گرسنگی و شیوع بیماری‌های واگیردار شدند و افراد زیادی جان خود را از دست دادند.

فعالیت

- ۵- الف) آثار و پیامدهای سیاسی و اجتماعی جنگ جهانی اول در ایران را از متن درس استخراج و فهرست کنید.
ب) به نظر شما، چرا مردم ایران در جنگ جهانی اول به آلمان و متحدانش گرایش داشتند؟

ایران در دوران حکومت پهلوی

هنگامی که جنگ جهانی اول پایان یافت، کشور ما درگیر انبوهی از مشکلات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی بود که در درس قبل به آنها اشاره شد. این مشکلات به علاوه برنامه‌ها و سیاست‌های انگلستان در ایران، زمینه را برای انتقال حکومت از قاجاریه به پهلوی فراهم آورد.

زمینه‌های تغییر حکومت قاجار به پهلوی

قرارداد ۱۹۱۹: در اواخر جنگ جهانی اول، حکومت روسیه بر اثر وقوع انقلابی عظیم سرنگون شد. پس از آن، نام این کشور به *تحداد جماهیر شوروی* تغییر یافت. دولت جدید شوروی نیروهایش را از ایران فرا خواند و سرگرم مسائل داخلی خود شد. انگلستان با استفاده از این موقعیت، کوشید نفوذ و سلطه خود را در کشور ما تثبیت کند. از این رو، با وثوق الدوله، نخست‌وزیر ایران، قراردادی بست که به «قرارداد ۱۹۱۹» معروف شد. بر اساس این قرارداد، اداره امور نظامی و مالی ایران در اختیار کارشناسان (مستشاران) نظامی و مالی انگلستان قرار می‌گرفت. این قرارداد در ایران با مخالفت گسترده‌ای روبه رو شد و بسیاری از شخصیت‌های مبارز و آزادی‌خواه مانند آیت‌الله مدرس و شیخ محمد خیابانی با آن به مخالفت برخاستند. احمد شاه قاجار نیز از تأیید آن خودداری کرد.

فعالیت

۱- به نظر شما دلیل مخالفت گسترده با قرارداد ۱۹۱۹ چه بود؟

احمد شاه، رضاخان و تعدادی از مقام‌های حکومتی

کودتای *۱۲۹۹: انگلستان پس از ناکامی در اجرای قرارداد ۱۹۱۹، در صدد برآمد که از طریق کودتا اهداف خود را در ایران پیگیری کند. انگلیسی‌ها یکی از فرماندهان نیروی قزاق به نام *رضاخان* را به عنوان مهره نظامی این کودتا و سیدضیاءالدین طباطبایی را به عنوان مهره سیاسی آن برگزیدند. طباطبایی از سیاستمداران طرفدار انگلستان بود. در سوم اسفند ۱۲۹۹ نیروهای تحت فرمان رضاخان مراکز مهم پایتخت را اشغال کردند و احمدشاه مجبور شد سیدضیاء را به نخست‌وزیری و رضاخان را به فرماندهی کل قوا منصوب کند.

رضاخان به بهانه برقراری امنیت برخی از قیام‌های آزادی خواهانه و استقلال طلبانه مانند نهضت جنگل به رهبری میرزا کوچک خان جنگلی را با خشونت زیاد سرکوب کرد.

انتقال حکومت از قاجار به پهلوی: کودتای ۱۲۹۹ مقدمه‌ای برای تغییر

حکومت در ایران بود. رضاخان پس از کودتا با سرسختی برای گسترش و تثبیت قدرت خود به تکاپو افتاد. او با جدیت تمام به نوسازی تشکیلات نظامی پرداخت و ارتش نوینی را پایه‌گذاری و با استفاده از آن، نافرمانی و آشوب‌های داخلی را فرونشاند و نظم و امنیت را تا حدودی برقرار کرد. از این‌رو، طرفدارانش با تبلیغات فراوان او را شایسته‌تر از احمدشاه قاجار برای حکومت معرفی می‌کردند. رضاخان در آن زمان برای جلب نظر مردم، خود را فردی مذهبی و پایبند به احکام و ارزش‌های دینی نشان می‌داد. به همین دلیل، در مراسم و مجالس مذهبی حضور می‌یافت و با علما دیدار و مشورت می‌کرد. او با استفاده از موقعیت خود به‌عنوان وزیر جنگ و نخست‌وزیر، طرفداران خود را وارد مجلس شورای ملی کرد. در ۱۳۰۴ش مجلس شورای ملی با وجود مخالفت جدی تعداد کمی از نمایندگان، مانند آیت‌الله مدرس و دکتر مصدق، قاجاریه را از قدرت برکنار کرد و حکومت موقت را به رضاخان سپرد. سپس، مجلس مؤسسان* به طور رسمی حکومت را به رضاخان و خانواده او واگذار کرد.

رضا شاه در میان گروهی از فرماندهان نظامی

روند به قدرت رسیدن رضاخان

- ۱- اقدام به کودتای برنامه‌ریزی شده توسط انگلیسی‌ها (۳ اسفند ۱۲۹۹ش)
- ۲- فرماندهی کل قوا پس از کودتا
- ۳- وزارت جنگ (۱۳۰۲-۱۳۰۰ش)
- ۴- نخست‌وزیری و وزارت جنگ (۱۳۰۴-۱۳۰۲ش)
- ۵- برکنار کردن قاجاریه از قدرت و سپردن حکومت موقت به رضاخان توسط مجلس شورای ملی (آبان ۱۳۰۴)
- ۶- واگذاری رسمی حکومت به رضاخان پهلوی توسط مجلس مؤسسان (آذر ۱۳۰۴)

فعالیت

۲- الف) علت کودتای ۱۲۹۹ چه بود؟

ب) چه عواملی به رضاخان در دستیابی به قدرت کمک کرد؟

شیوه حکومت و اقدامات رضاشاه

رضاشاه از ابتدای حکومت به استبداد و دیکتاتوری* روی آورد. در دوران حکومت او، هیئت وزیران و نمایندگان مجلس شورای ملی اختیار و استقلال چندانی نداشتند و تابع دستورات شاه بودند. حکومت رضاشاه به احزاب و روزنامه‌های مستقل اجازه فعالیت نمی‌داد و با زور و خشونت، فضای خفقان، ترس و سرکوب را بر جامعه حاکم کرد. در چنین شرایطی، مخالفان سرنوشتی جز تبعید، زندان، شکنجه و اعدام نداشتند.

«آن یک رأی خودم، چه شد؟»

آیت‌الله سید حسن مدرس از جمله عالمان مبارزی بود که چهار دوره از طرف مردم تهران به نمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب شد. وی که در مجلس همواره از حقوق ملت دفاع و با استبداد داخلی و نفوذ و سلطه بیگانگان مبارزه می‌کرد، یکی از مخالفان سرسخت رضاشاه بود. آیت‌الله مدرس در انتخابات ششمین دوره مجلس به عنوان نماینده اول تهران به مجلس راه یافت اما در انتخابات دوره هفتم، که در زمان حکومت رضاشاه برگزار شد، اعلام کردند که مدرس حتی یک رأی هم نداشته است. وی در پاسخ این ادعا، در جمله‌ای تاریخی و طنزآمیز گفت: «دست‌کم آن یک رأیی که بنده به خودم دادم، چه شد؟» مدرس به مبارزه خود با رضاشاه ادامه داد و به همین دلیل دستگیر و به خوف (تربت‌جام کنونی در خراسان رضوی) تبعید شد. او پس از تحمل سال‌ها تبعید و زندان، در سال ۱۳۱۶ در کاشمر به شهادت رسید.

در دوره حکومت رضاشاه تلاش گسترده‌ای برای نوسازی ایران به تقلید از اروپا صورت گرفت. نوسازی تشکیلات نظامی که از کودتای ۱۲۹۹ آغاز شده بود، با قوت ادامه یافت. مدارس و مراکز آموزشی جدید در شهرهای مختلف گسترش پیدا کردند و نخستین دانشگاه ایران (دانشگاه تهران) بنیان نهاده شد. علاوه بر آن، راه‌های شوسه توسعه یافتند و راه آهن سراسری که خلیج فارس را به دریای مازندران متصل می‌کرد، احداث شد. همچنین مؤسسات و مراکز صنعتی متعددی در ایران به وجود آمدند.

تضعیف ارزش‌های اسلامی و تخریب فرهنگ ایرانی: حکومت رضاشاه به بهانه پیشرفت و نوسازی فرهنگی و اجتماعی، کارهایی انجام داد که نتیجه آنها تضعیف ارزش‌های دینی و رواج فرهنگ غیرایرانی بود. یکی از این کارها، مجبور کردن مردم به این بود که لباس یکسانی به تن کنند و کلاه لبه‌داری (مشهور به کلاه پهلوی) بر سر بگذارند. پس از آن، محدودیت‌هایی برای برگزاری مراسم

مذهبی از جمله عزاداری امام حسین - علیه السلام - به وجود آمد و زمزمه برداشتن (کشف) حجاب مطرح شد. مردم مشهد در اعتراض به این کارها قیام کردند و در مسجد گوهرشاد گرد هم آمدند. نیروهای نظامی برای سرکوب این قیام، مردم را در کنار حرم حضرت امام رضا - علیه السلام - به گلوله بستند و عده‌ای را شهید و مجروح کردند. حکومت رضاشاه که بسیار شیفته ظاهر فرهنگ اروپایی بود، اندکی پس از سرکوب قیام گوهرشاد، دستور داد حجاب را با زور و خشونت از سر زنان و دختران ایرانی بردارند.

آثار جنگ جهانی دوم بر ایران

جنگ جهانی دوم با هجوم برق‌آسای آلمان به لهستان آغاز شد (۱۹۳۹م/۱۳۱۸ش). ایتالیا و ژاپن به آلمان پیوستند و دولت‌های محور را تشکیل دادند. در جبهه مقابل، انگلستان، فرانسه، شوروی و آمریکا قرار داشتند که متفقین خوانده می‌شدند. در جنگ جهانی دوم، دولت ایران اعلام بی‌طرفی کرد، اما در شهریور ۱۳۲۰، متفقین روابط دوستانه حکومت رضاشاه با دولت آلمان را بهانه قرار دادند و کشور ما را به اشغال خود درآوردند. هدف اصلی آنها از این اقدام، استفاده از موقعیت و منابع و امکانات ایران به سود خویش بود. متفقین پس از اشغال ایران، رضاشاه را مجبور کردند که به نفع پسرش، محمدرضا، از قدرت کناره‌گیری کند و سپس او را از کشور تبعید کردند.

رژه نظامیان انگلیسی در خیابان‌های تهران (جنگ جهانی دوم)

نظامیان شوروی در خیابان‌های تبریز (جنگ جهانی دوم)

کشور ما تا پایان جنگ و پیروزی متفقین (۱۳۲۴ش/۱۹۴۵م) در اشغال بیگانگان بود. جنگ جهانی دوم نیز همچون جنگ جهانی اول، به اقتصاد و جامعه ایران خسارت و آسیب زیادی وارد کرد. مردم ایران طی آن سال‌ها با کمبود و گرانی شدید مواد غذایی، مخصوصاً نان، روبه‌رو بودند و عده زیادی بر اثر گرسنگی و سوءتغذیه جان سپردند.

۳- الف) کشور مادر دو جنگ جهانی اول و دوم «پل پیروزی متفقین» لقب گرفت. با راهنمایی دبیر خود و با هم فکری یکدیگر، بگویند چرا این لقب به ایران داده شد. ب) آثار و پیامدهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی جنگ جهانی دوم بر ایران چه بود؟

نهضت ملی شدن نفت

محمدرضا شاه در سال‌های نخست سلطنت خود این امکان را نداشت که همچون پدرش با استبداد و دیکتاتوری حکومت کند. بنابراین، برای نمایندگان مجلس شورای ملی و هیئت وزیران فرصتی به وجود آمد که در اداره امور کشور نقش مؤثری داشته باشند. همچنین احزاب سیاسی و مطبوعات دوباره فعالیت خود را آغاز کردند. البته رقابت‌های انگلستان، شوروی و آمریکا برای کسب نفوذ سیاسی و اقتصادی هرچه بیشتر در کشور ما به ثبات و آرامش سیاسی کشور آسیب می‌رساند.

یکی از رویدادهای مهم تاریخ معاصر ایران، ملی شدن صنعت نفت است. امتیاز بهره‌برداری از منابع نفت ایران در زمان مظفرالدین‌شاه به انگلیسی‌ها واگذار شد. رضاشاه امتیاز مذکور را لغو کرد اما خیلی زود طی قرارداد دیگری، دوباره منابع نفت ایران را به انگلستان واگذار کرد. در سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم، مردم ایران خواهان لغو آن قرارداد و ملی شدن صنعت نفت بودند. آیت‌الله کاشانی و دکتر محمد مصدق رهبری نهضت ملی شدن صنعت نفت را به عهده گرفتند. مجلس شورای ملی نیز با مشاهده اتحاد و یکدلی مردم، قانون ملی شدن نفت را تصویب کرد. پس از آن، دکتر مصدق نخست وزیر شد تا آن قانون را به اجرا درآورد و دست بیگانگان را از این ثروت ملی کوتاه کند. دولت انگلیس برای جلوگیری از ملی شدن صنعت نفت و شکست آن، کارهای مختلفی انجام داد اما به دلیل وحدت ملت و همدلی رهبران نهضت، ناکام ماند.

آیت‌الله کاشانی و مصدق

شهید نواب صفوی، رهبر جمعیت فداییان اسلام، یکی از گروه‌های مبارز مؤثر در نهضت ملی شدن نفت

۴- با یکدیگر هم‌فکری کنید و بگویید که به نظر شما، چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در اهداف نهضت تنباکو و نهضت ملی شدن نفت وجود داشت؟

گروهی از افسران کودتای ۲۸ مرداد در جریان کودتای ۲۸ مرداد

کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و بازگشت استبداد و دیکتاتوری

پس از مدتی، میان رهبران و گروه‌های سیاسی پشتیبان نهضت ملی شدن نفت اختلاف بروز کرد. رهبران نهضت اسیر جاه‌طلبی و خودخواهی سیاسی اطرافیان خود شدند و نتوانستند از گسترش اختلافات درونی جلوگیری کنند. در نتیجه، اتحاد و همدلی به تفرقه و دشمنی تبدیل شد. این وضعیت، ملت را دلسرد و دشمنان نهضت را امیدوار کرد. دولت‌های انگلستان و آمریکا از این شرایط برای سرنگونی دولت دکتر مصدق از طریق کودتا استفاده کردند. طبق برنامه‌ای که این دو کشور طراحی کردند، در روز ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ واحدهایی از ارتش به فرماندهی سرلشکر فضل‌الله زاهدی به خیابان‌ها ریختند و با اشغال مراکز مهم پایتخت، دولت دکتر مصدق را سرنگون کردند.

پس از موفقیت کودتای ۲۸ مرداد، منابع نفت ایران دوباره در اختیار بیگانگان قرار گرفت و نفوذ و سلطه آمریکا بر کشور ما به تدریج افزایش یافت. محمدرضا شاه پس از کودتا، به شاهی مستبد و ستمگر تبدیل شد که اصول قانون اساسی را آشکارا نادیده می‌گرفت. او همچنین با تأسیس سازمان اطلاعات و امنیت کشور (ساواک) به سرکوب شدید مخالفان پرداخت و دوباره فضای ترس و خفقان بر ایران حاکم شد.

محمدرضا شاه هنگام دیدار با هویدا نخست‌وزیر و اعضای کابینه او

۵- الف) مهم‌ترین دلیل موفقیت کودتای ۲۸ مرداد چه بود؟
ب) کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ چه تفاوت و شباهتی با کودتای ۱۲۹۹ داشت؟

بست نشستن: پناه بردن به مکان‌های مقدس یا خانه بزرگان به منظور حفظ جان یا دادخواهی؛ در دوره قاجار و حتی پیش از آن رسم بود که اشخاص برای اعتراض یا دادخواهی به مکان‌هایی مانند زیارتگاه‌ها، خانه علمای و دیگر بزرگان پناه می‌بردند و تا خواسته‌هایشان برآورده نمی‌شد، آنجا را ترک نمی‌کردند. در این مدت، کسی حق نداشت پناهندگان را از پناهگاهشان بیرون کند. به این رسم بست‌نشینی یا تحصن می‌گفتند.

کودتا: برانداختن دولت یا حکومت موجود و به دست گرفتن قدرت با استفاده از قوای نظامی.

مجلس مؤسسان: مجلسی شامل نمایندگان انتخابی مردم که برای تغییر یا اصلاح موادی از قانون اساسی تشکیل می‌شد.

دیکتاتوری: خودرأیی و استبداد؛ فرمانروایی یک فرد یا گروه بر یک کشور با زور و از طریق تحمیل افکار و عقاید خود بر جامعه و سرکوب منتقدان و مخالفان.

به کار بندیم

۱- به چند گروه تقسیم شوید و هر گروه درباره زندگی و اقدامات یکی از این شخصیت‌ها تحقیق کند: میرزا کوچک خان جنگلی، آیت‌الله سید ابوالقاسم کاشانی، دکتر محمد مصدق؛ شهید سید مجتبی نواب صفوی.

۲- با توجه به دانسته‌های خود، یک مورد از عملکردهای شاهان زیر را که نشان بدهد آنها به قانون اساسی مشروطه پایبند بوده یا نبوده‌اند، بنویسید.

محمد علی شاه ← .....

احمد شاه ← .....

رضاشاه ← .....

محمد رضا شاه ← .....

سقوط حکومت شاهنشاهی و شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی

فصل

تلاش‌ها و جان‌فشانی‌های ایرانیان برای رهایی از استبداد داخلی و سلطه خارجی در انقلاب مشروطیت و نهضت ملی شدن نفت به نتیجه مطلوب نرسید. مردم مسلمان ایران که خواهان احیای ارزش‌های اسلامی و به‌ویژه برقراری عدالت و آزادی بودند، در برابر استبداد، ستمگری و فساد حکومت پهلوی به پا خاستند. این بار، رهبری نهضت اسلامی ایران را عالمی شجاع و مبارز به نام امام خمینی به عهده گرفت. امام با تکیه بر باورها و ارزش‌های دینی، مردم را به ایستادگی در برابر ظلم و سلطه بیگانگان بر کشور فراخواند. سرانجام، مبارزه ملت برای استقلال، آزادی و جمهوری اسلامی با تقدیم هزاران شهید در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ انقلاب اسلامی به نتیجه رسید. رژیم مستبد و وابسته پهلوی سرنگون شد. پس از آن، نظام جمهوری اسلامی با پشتیبانی و مشارکت مؤثر مردم در کشور مستقر شد و با وجود توطئه‌ها و اقدام‌های گسترده دشمنان انقلاب به مسیر خود ادامه داد.

شما با مطالعه این فصل و انجام دادن فعالیت‌های آن بی خواهید برد که :

- ۱- نهضت اسلامی مردم ایران به رهبری امام خمینی (ره) چرا و چگونه آغاز شد؛
- ۲- علل وقوع انقلاب اسلامی چه بود و چه عواملی در پیروزی آن نقش داشت؛
- ۳- نظام جمهوری اسلامی چگونه برقرار شد؛
- ۴- دلایل و پیامدهای دشمنی و توطئه‌های ضد انقلاب داخلی و خارجی چه بود.

نهضت و انقلاب اسلامی ایران

پس از کودتای ۲۸ مرداد، به تدریج نفوذ و سلطه آمریکا بر ایران بیشتر شد. در آن زمان، مردم ایران از شکست نهضت ملی شدن نفت و تسلط دوباره بیگانگان بر کشورشان ناراحت بودند. آمریکایی‌ها برای از بین بردن زمینه قیام‌های مردمی علیه حکومت پهلوی، به شاه توصیه کردند که در امور مختلف اجتماعی و اقتصادی کشور تغییراتی ایجاد کند.

آغاز نهضت اسلامی به رهبری امام خمینی

مخالفت با تصویب‌نامه* انجمن‌های ایالتی و

ولایتی: حکومت پهلوی در سال ۱۳۴۱ش، قانون انجمن‌های ایالتی و ولایتی (شوراهای استان و شهرستان) را تغییر داد. اساسی‌ترین این تغییرات عبارت بودند از:

الف) لغو شرط مسلمان بودن برای انتخاب‌کنندگان و انتخاب‌شوندگان؛
ب) لغو سوگند به قرآن از سوی انتخاب‌شوندگان و تبدیل آن به سوگند به کتاب آسمانی.

این تغییرات در ظاهر به بهانه زمینه‌سازی برای مشارکت بیشتر مردم در فعالیت‌های اجتماعی انجام گرفت اما در حقیقت، تهاجم آشکاری به هویت دینی جامعه اسلامی ایران بود؛ به همین دلیل، علما با آن مخالفت کردند. برجسته‌ترین چهره مخالفان، عالمی شجاع به نام آیت‌الله سید روح‌الله خمینی بود که در قم اقامت داشت. امام خمینی می‌دانست که هدف حکومت از این تغییرات، تضعیف اسلام و تخریب ارزش‌های دینی است. سرانجام در نتیجه مخالفت جدی امام و سایر علما، دولت مجبور شد تصویب‌نامه مذکور را لغو کند.

امام خمینی، رهبر انقلاب اسلامی ایران

فعالیت

۱- الف) هدف آمریکا از ایجاد تغییرات در امور اجتماعی و اقتصادی ایران چه بود؟
ب) چرا تصویب‌نامه انجمن‌های ایالتی و ولایتی موجب تضعیف اسلام و تخریب ارزش‌های دینی می‌شد؟

مخالفت با اصول شش‌گانه*: محمدرضا شاه پیروی از سیاست‌های آمریکا را برای حفظ حکومت خود ضروری می‌دانست. به همین دلیل، مدت کوتاهی پس از لغو تصویب‌نامهٔ انجمن‌های ایالتی و ولایتی، اعلام کرد که اصول شش‌گانه‌ای را با عنوان «انقلاب سفید» به همه‌پرسی (رفراندوم) خواهد گذاشت.

اصول شش‌گانه در ظاهر برای کشور خوب و لازم به نظر می‌رسیدند، اما امام خمینی و سایر علمای مبارز از اهداف و پیامدهای واقعی این اصول آگاه بودند و یقین داشتند که اجرای این اصول، موجب تحکیم سلطهٔ آمریکا بر ایران و وابستگی سیاسی و اقتصادی کشور ما به بیگانگان می‌شود. به همین دلیل، امام ضمن غیرقانونی شمردن همه‌پرسی اصول شش‌گانه، از مردم خواست که در آن شرکت نکنند. در برخی از شهرها مانند تهران و قم، مردم تظاهرات کردند و مخالفت خود را با اصول شش‌گانه و همه‌پرسی آن نشان دادند.

فعالیت

۲- همه‌پرسی اصول شش‌گانه با وجود اعتراض‌های مردمی، در ۶ بهمن ۱۳۴۱ انجام شد و حکومت پهلوی اعلام کرد که اکثر مردم با اصول شش‌گانه موافق‌اند. با راهنمایی دبیر خود، بگویند هدف شاه از برگزاری همه‌پرسی اصول شش‌گانه چه بوده است.

قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲

با فرا رسیدن ماه محرم، که مقارن با خرداد ۱۳۴۲ بود، امام خمینی به مداحان و سخنرانان مذهبی یادآوری کرد که سکوت در برابر حکومت ستمگر، کمک به دشمنان اسلام است و از آنان خواست که خطر اسرائیل را به مردم گوشزد کنند. در آن زمان، حکومت پهلوی با اسرائیل رابطه برقرار کرده بود.

امام خمینی، خود نیز در عصر عاشورا (۱۳ خرداد) در سخنانی تاریخی در مدرسهٔ فیضیهٔ قم، شاه را به دلیل ستمگری، همکاری با اسرائیل و وابستگی به آمریکا به شدت محکوم کرد. دو روز بعد، مأموران رژیم شاه شبانه به

خانهٔ امام ریختند و ایشان را دستگیر و پس از انتقال به تهران، در یکی از پادگان‌های نظامی زندانی کردند. دستگیری امام، موجب خشم و اعتراض گستردهٔ مردم مسلمان ایران در شهرهای مختلف شد. شدیدترین اعتراض‌ها در شهرهای قم، تهران و ورامین صورت گرفت. رژیم شاه که از حرکت سریع و فراگیر مردم به وحشت افتاده بود، به مأموران خود دستور داد که تظاهرکنندگان را به گلوله ببنند و قیام را سرکوب کنند. قیام ۱۵ خرداد اگرچه به زور اسلحه و با خشونت مأموران رژیم سرکوب شد، بر خشم و نفرت مردم انقلابی نسبت به شاه و عوامل حکومت او افزود و انگیزهٔ آنان را برای مبارزه تا سرنگونی حکومت پهلوی تقویت کرد.

محمدرضا شاه در ملاقات با نیکسون رئیس‌جمهور آمریکا

مخالفت با کاپیتولاسیون* : امام خمینی پس از تحمل چند ماه بازداشت،

در فروردین ۱۳۴۳ اجازه یافت که به قم بازگردد. مدتی بعد، آمریکا دولت ایران را مجبور کرد که به مأموران نظامی آمریکا مصونیت قضایی یا حق کاپیتولاسیون بدهد. بر اساس این مصونیت، اگر آمریکایی‌ها در ایران مرتکب جرمی می‌شدند، دادگاه‌های ایران حق رسیدگی به جرم آنها را نداشتند.

امام خمینی در یک سخنرانی مهم، دادن مصونیت قضایی به آمریکاییان را اقدامی ذلت‌بار و خلاف استقلال کشور شمرد و شاه را به سبب وابستگی به آمریکا به شدت سرزنش کرد. به این ترتیب، حکومت پهلوی دریافت که امام اهل سازش و سکوت نیست. بنابراین، در ۱۳ آبان ۱۳۴۳ ایشان را به ترکیه تبعید کرد. حدود یک سال بعد، تبعیدگاه امام از ترکیه به نجف در عراق تغییر یافت و تا مهر ۱۳۵۷ در آن شهر ساکن بود. امام در تبعید نیز به مبارزه ادامه داد و به مناسبت‌های مختلف با صدور اعلامیه و فرستادن پیام به گروه‌های سیاسی، مردم را به مبارزه با شاه و اسرائیل دعوت می‌کرد.

گروهی از مأموران نظامی آمریکا در ایران

تهران، ۱۵ خرداد ۱۳۴۲

فعالیت

۳- الف) کاربرگه شماره (۱۲) را انجام دهید.

ب) با مطالعه دقیق درس، اقدامات امام را در مبارزه با حکومت پهلوی به ترتیب روی نمودار بنویسید.

مخالفت با تصویب نامه
انجمن‌های ایالتی و ولایتی

تداوم مبارزه در دوران تبعید

آیت‌الله سید محمود طالقانی، عالم مبارزی که مدت‌های طولانی در زندان‌های شاه، شدیدترین شکنجه‌ها را تحمل کرد و سال‌ها در تبعید به سر برد.

ادامه مبارزه ملت پس از تبعید امام: قشرهای مختلف مردم به ویژه

روحانیان، فرهنگیان، دانشجویان و بازاریان پس از تبعید رهبر نهضت، به مبارزه ادامه دادند. آنها به پیروی از امام، مبارزه را وظیفه‌ای دینی و شرعی می‌دانستند. علاوه بر یاران و پیروان امام خمینی، گروه‌های دیگری نیز با عقاید سیاسی متفاوت در مبارزه با حکومت پهلوی شرکت داشتند.

برخی دیگر از عالمان و اندیشمندان مانند استاد شهید آیت‌الله مطهری و دکتر علی شریعتی به شکلی دیگر مبارزه می‌کردند. آنان می‌کوشیدند با سخنرانی، نوشتن کتاب و مقاله و برگزاری کلاس‌های تفسیر قرآن و نهج‌البلاغه در مساجد، حسینیه‌ها و دانشگاه‌ها، اسلام انقلابی را به جوانان معرفی کنند.

ایران در آستانه انقلاب اسلامی

در نیمه اول سال ۱۳۵۶ش، چنین به نظر می‌رسید که حکومت پهلوی در اوج قدرت است. در آن زمان، شاه اکثر مخالفان خود را سرکوب کرده بود. آمریکا و بسیاری از کشورهای قدرتمند نیز از حکومت او پشتیبانی می‌کردند. با این حال، مردم ایران به دلیل مسائل و مشکلات مختلف فرهنگی، سیاسی و اقتصادی از شاه و سیاست‌های او ناراضی بودند؛ زیرا حکومت پهلوی به فرهنگ و ارزش‌های اسلامی توجهی نداشت و اقدام‌های فرهنگی و هنری‌اش، به خصوص برنامه‌های رادیو و تلویزیون و سینما در جهت تضعیف فرهنگ اسلامی بود. از سوی دیگر،

زندان کمیته مشترک ضد خراب‌کاری که هم اکنون به موزه عبرت تبدیل شده است.

وابستگی سیاسی حکومت پهلوی به بیگانگان و نفوذ و دخالت کشورهای خارجی به ویژه آمریکا در امور ایران، بر نارضایتی مردم افزوده بود.

استبداد و سرکوب عامل دیگری بود که خشم و نفرت ایرانیان را علیه حکومت شاه برمی‌انگیخت. رژیم پهلوی حقوق ملت و اصول قانون اساسی مشروطه را نادیده می‌گرفت.

نمایندگان مجلس شورای ملی و هیئت وزیران در برابر شاه هیچ استقلالی نداشتند و کاملاً مطیع او بودند. روزنامه‌ها نیز آزادی نداشتند و نمی‌توانستند از شاه و مقام‌های حکومتی انتقاد کنند. ساواک و مأموران نظامی با انواع شکنجه‌ها مخالفان را سرکوب می‌کردند و عده زیادی از مخالفان به اعدام، زندان و تبعید محکوم شده بودند. علاوه بر اینها، مطالب زیادی در باره حیف و میل و غارت ثروت و سرمایه‌های ملی کشور توسط خاندان پهلوی و مقام‌های حکومتی به گوش مردم می‌رسید و آنان را خشمگین‌تر می‌کرد. این در حالی بود که اکثریت مردم، به ویژه در روستاها و شهرهای کوچک، در فقر و محرومیت به سر می‌بردند.

خانم مرضیه حدیدچی (دباغ) یکی از زنان مبارز و انقلابی است. او در اوج مبارزات دوران انقلاب در زندان کمیته مشترک ضد خرابکاری به سختی شکنجه شد.

... در بخشی از خاطرات او از دوران مبارزه چنین آمده است: «آیت الله سعیدی [یکی از روحانیون مبارز که به دست مأموران شاه به شهادت رسید] فتواهای حضرت امام را در اختیار ما می‌گذاشت تا روی کاغذهای کوچک بنویسیم و هنگام خرید از مغازه‌های مختلف آنها را پخش کنیم. روزی شهید سعیدی کتاب ولایت فقیه حضرت امام را که دست‌نویس بود به من داد گفت این کتاب را ببرید و از رویش بنویسید تا چند نسخه شود. وقتی کامل شد آن را بیاورید»

مأخذ: خاطرات مرضیه حدیدچی (دباغ)، ص ۴۵

فعالیت

۲- جدولی با سه ستون رسم کنید، دلایل سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی نارضایتی مردم از حکومت شاه را به تفکیک در آن بنویسید.

انقلاب اسلامی چگونه آغاز شد؟

در سال ۱۳۵۶ش، چند حادثه موجب شد که آتش خشم ملت شعله‌ور شود. درگذشت مشکوک حاج آقا مصطفی خمینی فرزند امام در نجف (آبان ۱۳۵۶) - که گفته می‌شد به دست مأموران شاه به شهادت رسیده است - خشم و اعتراض مردم را برانگیخت. مجالس ختم حاج آقا مصطفی در برخی شهرها برگزار شد و مردم ضمن ابراز ارادت و احترام به امام خمینی، خشم خود را نسبت به حکومت شاه نشان دادند. در تهران و قم، مجلس ختم فرزند امام به تظاهرات خیابانی علیه شاه تبدیل شد.

شاه و درباریان که از اقدام ملت در گرامی‌داشت یاد و نام امام و فرزندش خشمگین شده بودند، در روز ۱۷ دی مقاله توهین‌آمیزی نسبت به امام در روزنامه اطلاعات منتشر کردند. این مقاله همچون کبریتی بر انبار باروت انقلاب بود.

قیام ۱۹ دی قم: مردم قم در ۱۹ دی ۱۳۵۶ در اعتراض به انتشار مقاله توهین‌آمیز روزنامه اطلاعات، به تظاهرات پرداختند.

مأموران حکومت این تظاهرات را به خاک و خون کشیدند.

قیام ۲۹ بهمن تبریز: مردم تبریز به مناسبت چهلم شهدای ۱۹ دی قم، در روز ۲۹ بهمن قیام کردند و تعداد زیادی از آنها

شهید و زخمی شدند.

اعتراض‌های خیابانی ملت در سال ۱۳۵۷ش، ادامه یافت و شهرهای مختلف ایران صحنه راهپیمایی علیه حکومت شد. هرچه زمان می‌گذشت، افراد بیشتری در تظاهرات حضور می‌یافتند و خواستار نابودی حکومت شاه می‌شدند.

عکس‌العمل شاه در برابر اعتراض و تظاهرات ملت، متفاوت بود؛ از یک‌سو برای فریب ملت، پی‌درپی نخست‌وزیران خود را عوض می‌کرد و به مردم وعده می‌داد که پیام انقلاب آنان را شنیده است و به خواسته‌هایشان توجه خواهد کرد. از سوی دیگر، به مأموران خود دستور می‌داد که تظاهرکنندگان را سرکوب کنند. امام خمینی، رهبر انقلاب، با هوشیاری اقدامات شاه و حامیان خارجی او را خنثی کرد و مانع توقف و یا انحراف انقلاب از مسیر خود شد.

یکی از خونین‌ترین رویدادهای دوران انقلاب اسلامی در روز ۱۷ شهریور ۱۳۵۷ در تهران به وقوع پیوست. در آن روز

که به جمعه سیاه معروف شد، مأموران رژیم به طرز بی‌رحمانه‌ای تظاهرات مردم را در میدان ژاله (شهدای کنونی) به خاک و خون کشیدند و عده زیادی را شهید و زخمی کردند.

سرانجام، در نتیجه مبارزه مردم ایران شاه در روز ۲۶ دی ماه مجبور به فرار از کشور شد و رهبر انقلاب اسلامی در ۱۲ بهمن ۱۳۵۷ در میان یکی از باشکوه‌ترین استقبال‌های تاریخ، به میهن عزیز بازگشت. پس از ده روز سرنوشت‌ساز در تاریخ ایران، انقلاب اسلامی در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ به پیروزی رسید و عصر جدیدی در تاریخ ایران آغاز شد.

راه‌پیمایی عظیم مردم تهران در روز عاشورا سال ۱۳۵۷ ش

بهشت زهراي تهران: ۱۲ بهمن ۱۳۵۷؛ عکاس: علی کاوه

مهم‌ترین رویدادهای انقلاب در سال ۱۳۵۷ را در جدول زیر مرور کنید.

شهریور	۵: دولت شریف‌امامی به منظور آرام کردن ملت با شعار «آشتی ملی» روی کار آمد؛ اما مردم با هدایت امام فریب این شعار را نخوردند و در مقابل شعار دادند: «ما می‌گیم شاه نمی‌خوایم، نخست‌وزیر عوض می‌شه» ۱۳: تظاهرات صدها هزار نفری مردم تهران پس از نماز عید فطر در قیطریه ۱۷: جمعه سیاه و کشتار تظاهرکنندگان در میدان ژاله (شهدای) تهران
مهر	۱۳: مهاجرت امام از نجف به پاریس به سبب مشکلات و محدودیت‌هایی که دولت عراق برای ایشان ایجاد کرد.
آبان	۱۳: کشتار دانش‌آموزان در مقابل دانشگاه تهران توسط مأموران نظامی حکومت؛ از این رو پس از پیروزی انقلاب اسلامی، ۱۳ آبان «روز دانش‌آموز» نام‌گذاری شد. ۱۵: روی کار آمدن دولت نظامی از هاری برای ترساندن مردم و جلوگیری از ادامه تظاهرات
آذر	۱۹ و ۲۰: راه پیمایی آرام و میلیون‌ها نفری مردم تهران در تاسوعا و عاشورا؛ این راه پیمایی به جهانیان ثابت کرد که شاه رفتنی است.
دی	۱۵: روی کار آمدن دولت بختیار برای فریب مردم و جلوگیری از سقوط حکومت شاه ۲۲: تشکیل شورای انقلاب به فرمان امام؛ در این شورا تعدادی از شخصیت‌های مبارز حضور داشتند. ۲۶: فرار شاه به مصر
بهمن	۱۲: بازگشت امام خمینی به میهن پس از ۱۴ سال تبعید در میان استقبال گرم مردم؛ آغاز دهه فجر انقلاب اسلامی ۱۵: معرفی مهندس مهدی بازرگان از سوی امام به عنوان نخست‌وزیر موقت انقلاب ۲۲: پیروزی انقلاب اسلامی و سقوط حکومت پهلوی پس از تصرف پادگان‌ها و سایر مراکز دولتی توسط مردم

فعالیت

۵- کاربرگه شماره (۱۳) را انجام دهید.

انقلاب اسلامی ایران، انقلابی با ویژگی‌های دینی بود. این انقلاب با شعار محوری «استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی» به پیروزی رسید و هدف آن از بین بردن وابستگی کشور به بیگانگان و تأمین حقوق ملت در چارچوب قوانین و ارزش‌های اسلامی بود. «ایمان و اعتقاد به اسلام»، «وحدت و استقامت ملت» و «رهبری قاطع و هوشیارانه امام خمینی» سه عامل مؤثر در موفقیت انقلاب اسلامی بودند.

ایران در دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی

همه‌پرسی تعیین نظام سیاسی ایران در فروردین ۱۳۵۸

از فردای پیروزی انقلاب اسلامی، تلاش برای تحقق شعار «استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی» که خواسته اصلی و اساسی ملت در جریان انقلاب اسلامی بود، آغاز شد.

تدوین و تصویب قانون اساسی

در مرداد ۱۳۵۸، مردم، نمایندگان مجلس خبرگان قانون اساسی را انتخاب کردند. این مجلس که از ۷۵ نماینده از سراسر کشور تشکیل شده بود، قانون اساسی جدید را تدوین و تصویب کرد. با تأکید امام خمینی، قانون اساسی جدید در آذر ماه ۱۳۵۸ به همه‌پرسی گذاشته شد و ۹۹/۵ درصد ملت آن را تأیید کرد.

برپایی نظام جمهوری اسلامی

همه‌پرسی تعیین نظام سیاسی: امام خمینی به دولت موقت انقلاب مأموریت داد که ضمن اداره امور کشور، اقدامات لازم را برای تأسیس نظام سیاسی جدید انجام دهد. مقدمات برگزاری همه‌پرسی برای تعیین نظام سیاسی خیلی زود فراهم شد. مردم ایران در روزهای ۱۰ و ۱۱ فروردین ۱۳۵۸ برای تعیین سرنوشت سیاسی خود به پای صندوق‌های رأی رفتند تا از میان دو گزینه «جمهوری اسلامی: آری یا خیر» یکی را برگزینند. در این همه‌پرسی، ۹۸/۲ درصد مردم به جمهوری اسلامی رأی مثبت دادند. نتیجه همه‌پرسی در ۱۲ فروردین اعلام گردید و پس از آن، این روز به عنوان روز جمهوری اسلامی نام‌گذاری شد.

تدوین و تصویب قانون اساسی جدید: بلافاصله پس از همه‌پرسی تعیین نظام سیاسی، مقدمات تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی فراهم آمد.

پس از تصویب قانون اساسی، انتخابات اولین دوره ریاست جمهوری (بهمن ۱۳۵۸) و سپس اولین دوره مجلس شورای اسلامی (اسفند ۱۳۵۸) برگزار شد. پس از انتخاب رئیس جمهوری و تشکیل مجلس شورای اسلامی، هیئت دولت نیز تعیین شد و نظام جمهوری اسلامی به طور رسمی شکل گرفت.

فعالیت

۱- با مطالعه متن :

الف) نمودار روند تأسیس نظام جمهوری اسلامی را تکمیل کنید.

همه‌پرسی تعیین نظام سیاسی

تعیین هیئت دولت

ب) با توجه به نمودار، نقش مردم را در تأسیس نظام جمهوری اسلامی توضیح دهید.

شکل‌گیری نهادهای انقلابی : به موازات تلاش برای تدوین و تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی، به فرمان رهبر انقلاب برخی نهادهای انقلابی بر اساس ضرورت و نیازهای کشور به وجود آمدند. این نهادها نقش مؤثری در پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی داشتند. از جمله مهم‌ترین این نهادها، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و بسیج مستضعفان بودند که با هدف دفاع از آرمان‌های انقلاب اسلامی و مرز و بوم کشور شکل گرفتند. نام و وظیفه سایر نهادهای انقلابی را در جدول زیر مطالعه کنید.

مسئولیت و وظایف	نهادهای انقلابی
برقراری نظم و امنیت؛ بعدها با شهربانی و ژاندارمری ادغام شدند و نیروی انتظامی را تشکیل دادند.	کمیته انقلاب اسلامی
عمران و آبادانی روستاها و مناطق محروم؛ بعدها با وزارت کشاورزی ادغام شد.	جهادسازندگی
حمایت از قشرهای محروم جامعه	کمیته امداد امام خمینی
گسترش سواد و کاهش بی‌سوادی در کشور	نهضت سوادآموزی
تبلیغ و ترویج فرهنگ و ارزش‌های اسلامی در کشور	سازمان تبلیغات اسلامی

توطئه‌ها و دسیسه‌های دشمنان

به دنبال پیروزی انقلاب اسلامی، رژیم وابسته پهلوی سقوط کرد و حکومتی انقلابی و مخالف سلطه کشورهای زورگو در ایران به وجود آمد. نظام جمهوری اسلامی ایران از همان ابتدای شکل‌گیری به حمایت از نهضت‌های آزادی‌بخش در سراسر جهان برخاست. به همین دلیل روابط خود را با دولت اشغالگر قدس (اسرائیل) قطع کرد و از قیام مردم فلسطین برای آزادی سرزمین خود پشتیبانی نمود. از این‌رو، دولت‌های سلطه‌گر و زورگو که در رأس آنها آمریکا بود، فعالیت‌های گسترده‌ای را برای انحراف و نابودی انقلاب اسلامی آغاز کردند.

(الف) ایجاد شورش و ناامنی: در سال‌های نخست پیروزی انقلاب اسلامی، گروه‌های ضد انقلاب داخلی با حمایت دشمنان خارجی انقلاب اسلامی در بخش‌هایی از کشور به ویژه در مناطق مرزی به ایجاد ناامنی و اغتشاش پرداختند. این گروه‌ها قصد داشتند با به راه انداختن جنگ داخلی، اقوام ایرانی را در مقابل هم قرار دهند. آنها حتی به اموال عمومی و دارایی‌های مردم نیز خسارت‌های فراوانی وارد کردند.

(ب) ترور شخصیت‌ها و مردم انقلابی: یکی از اقدام‌های جنایت‌کارانه گروه‌های ضد انقلاب که با حمایت دشمنان خارجی انجام گرفت، ترور گسترده شخصیت‌های انقلابی، مسئولان سیاسی و فرهنگی و مردم عادی بود. در نتیجه این اقدام‌های تروریستی، تعداد زیادی از شخصیت‌های نظام جمهوری اسلامی و یاران نزدیک امام به شهادت رسیدند. آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای نیز بر اثر اقدام‌های تروریستی ضدانقلاب به شدت مجروح شدند.

آیت‌الله دکتر بهشتی و ۷۲ تن از یارانش بر اثر انفجار دفتر مرکزی حزب جمهوری اسلامی توسط منافقین (گروه مجاهدین خلق) در ۷ تیر ۱۳۶۰ به شهادت رسیدند.

استاد شهید آیت‌الله مرتضی مطهری، رئیس شورای انقلاب، که در ۱۲ اردیبهشت ۱۳۵۸ توسط ضدانقلاب به شهادت رسید.

محمد علی رجایی، دومین رئیس‌جمهوری اسلامی ایران، و دکتر محمد جواد باهنر، نخست‌وزیر، در ۸ شهریور ۱۳۶۰ بر اثر انفجار دفتر نخست‌وزیری توسط منافقین (گروه مجاهدین خلق) به شهادت رسیدند.

۲- با راهنمایی دبیر خود، هم‌فکری کنید و بگویید که چرا و چگونه انقلاب اسلامی با وجود ترور گسترده شخصیت‌های نظام جمهوری اسلامی، به مسیر خود ادامه داده است؟

بقایای هواپیما و بالگردهای آمریکا در طبس (۵ اردیبهشت ۱۳۵۹)

پ) اقدامات نظامی: در ابتدای پیروزی انقلاب، سفارت آمریکا در ایران به مرکزی برای حمایت از گروه‌های ضد انقلاب تبدیل شده بود. به همین دلیل، در ۱۳ آبان ۱۳۵۸ دانشجویان پیرو خط امام آنجا را تسخیر کردند و تعدادی از مأموران دولت آمریکا را به گروگان گرفتند. دانشجویان اعلام کردند که چنانچه آمریکا شاه را تحویل دهد و متعهد شود که در امور داخلی ایران دخالت نکند، گروگان‌ها را آزاد خواهند کرد. آمریکا برای رهایی گروگان‌ها اقدام به حمله نظامی کرد اما هواپیما و بالگردهای آن کشور در صحرای طبس دچار طوفان شن شدند و نیروهای آمریکایی با تحمل تلفات و خسارت گریختند. سرانجام با میانجیگری دولت الجزایر، دانشجویان پس از یک سال و چند ماه گروگان‌های آمریکایی را آزاد کردند.

جنگ تحمیلی: در همان زمانی که کشور ما درگیر آشوب‌های وسیع ضدانقلاب داخلی بود، دشمنان خارجی انقلاب اسلامی جنگی خانمان‌سوز را به ملت ایران تحمیل کردند. در سال ششم خواندید که در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹، صدام، رئیس حکومت بعثی عراق، با فرمان حمله به خرمشهر جنگ علیه ایران را آغاز کرد و بخش‌هایی از خاک میهن ما را به اشغال خود درآورد.

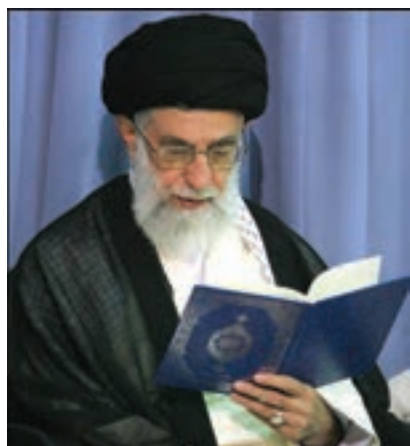

جنگ تحمیلی سرانجام پس از هشت سال پایداری ملت و ایثار رزمندگان به پایان رسید. این در حالی بود که صدام به هیچ یک از هدف‌های خود نرسید و حتی نتوانست یک وجب از خاک عزیز کشور ما را جدا کند. دو سال بعد از اعلام آتش‌بس، ایران و عراق برای تبادل اسرا به توافق رسیدند. پس از آن آزادگان (رزمندگان دربند) ایرانی از اسارت رژیم بعثی عراق آزاد شدند و در میان استقبال گرم و باشکوه مردم به میهن اسلامی بازگشتند.

۳- با مطالعه متن و دانسته‌های قبلی خود، دلایل حمایت گسترده مردم از انقلاب اسلامی و کشور را در سال‌های پس از پیروزی انقلاب بیان کنید.

رحلت امام خمینی و انتخاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای به رهبری

امام خمینی پس از عمری مجاهدت علمی و مبارزه برای تعالی اسلام و سربلندی ایران اسلامی، سرانجام در شامگاه ۱۳ خرداد ۱۳۶۸ در تهران درگذشت. پیکر او را میلیون‌ها عزادار پس از یک تشییع بی‌نظیر تاریخی در بهشت زهرا به خاک سپردند. عظیم‌ترین ثمره زندگی ایشان، رهبری انقلاب بزرگی بود که به قول آیت‌الله خامنه‌ای «این انقلاب در هیچ کجای جهان بی نام او شناخته نیست».

یک روز پس از ارتحال امام، مجلس خبرگان رهبری آیت‌الله خامنه‌ای را به رهبری انقلاب برگزید. آیت‌الله خامنه‌ای همواره بر حفظ و تداوم آرمان‌های انقلاب اسلامی و راه امام خمینی تأکید داشتند و در این زمینه گام‌های مؤثری برداشته‌اند.

تصویب نامه: قوانینی که هیئت دولت آنها را تصویب می‌کند.

اصول شش‌گانه: ۱- اصلاحات ارضی و الغای رژیم ارباب رعیتی، ۲- تصویب لایحه قانون ملی کردن جنگل‌ها، ۳- فروش سهام کارخانه‌های دولتی به عنوان پشتوانه اصلاحات ارضی، ۴- سهم کردن کارگران در سود کارخانه‌ها، ۵- اصلاح قانون انتخابات، ۶- ایجاد سپاه دانش.

کاپیتولاسیون: به معنای قضاوت‌سپاری؛ به موافقت‌نامه‌ای گفته می‌شود که طبق آن، دولت حق رسیدگی قضایی به جرایم اتباع خارجی یک کشور در خاک خود را به نماینده حقوقی آن کشور واگذار می‌کند. به همین دلیل به آن «حق قضاوت کنسولی» می‌گویند.

تاریخ شفاهی: یکی از شیوه‌های پژوهش در تاریخ که در آن رویدادهای تاریخی را با استفاده از دیدگاه‌ها و سخنان و عملکرد کسانی که شاهد و ناظر آن رویدادها بوده‌اند، شناسایی می‌کنند.

به کار بندیم

به دو گروه الف و ب تقسیم شوید و مجله تاریخ شفاهی* انقلاب اسلامی را طراحی و تولید کنید:

۱- اعضای گروه الف با پدر، مادر، پدربزرگ، مادربزرگ و یا یکی از بستگان خود که در تظاهرات دوران انقلاب حضور داشته‌اند، گفت‌وگو کنند و خاطرات آنان را از روزهای انقلاب بنویسند.

۲- اعضای گروه ب با یکی از بستگان یا آشنایان خود که در جبهه‌های جنگ تحمیلی حضور داشته‌اند، گفت‌وگو کنند و گزارش آن را به صورت کتبی ارائه دهند.

مطالب گردآوری شده را در قالب مجله تاریخ شفاهی ارائه کنید و پس از هم‌فکری، عنوانی برای آن انتخاب نمایید.